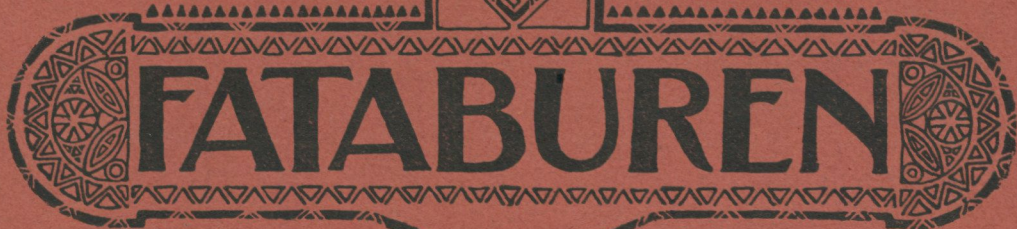

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1913

HÄFT. 3

KULTURHISTORISK-TIDSKRIFT

• UTGIFVEN AF •
N. E. HAMMARSTEDT

Louise Hagberg, »Stora rofvor och långt lin»	129
Smärre meddelanden: Sigurd Erixon, Ett förslag till inre restaurering af Söderköpings stadskyrka; — T. H., En bondgård i Småland 1714; — -a-i, Gammaldags logbelysning; — Gunnar Ekholm, Fiscus nationis uplandicæ; — Utdrag ur äldre litteratur: Nyårsseder; Granruskor i åkern; Källkult; Fångst af vildbin; F. Westerdahls anvisning för folkklifsforskning . . .	167
Litteratur: T. Norlind, Svenska allmogens lif i folksed, folktro och folkdiktning, af N. E. H.; Carl von Linné, Iter lapponicum, 2 uppl., af -a-i; William Andersson, Svenskt stadslif under 1700-talet, af G. C—m	186

Gåfvor till Nordiska Museet från landsorten insändas under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid hvarje föremål böra fyndort och gifvarens namn, titel och adress samt i öfrigt hvarje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angifvas.

Fotografier af kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utöfvandet af landtliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntro-föremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet af Nordiska Museet.

Upppteckningar om lefnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkänedom.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatsers innehåll.

»Stora rofvor och långt lin.»

Gamla seder och bruk i förbindelse med linodlingen.

Af

Louise Hagberg.

Linnet, som i vissa delar af Sverige såsom i större delen af Götaland och Värmland alltjämt bibehåller den gamla nordiska benämningen *hör*, torde vara den växt som tidigast blifvit använd till spånad. Af de gamla egyptierna var linet sålunda känt redan 2,200—2,400 före Kristi födelse. När det först blef bekant i Europa, vet man ej med säkerhet, men troligt är, att indogermanerna från sitt urhem till Europa medfört kunskapen om linet och dess användning. Genom i påbyggnaderna såväl i Schweiz som i Lombarriet i Italien gjorda fynd har man kunnat konstatera, att linet odlades i Europa redan på en tid då våra germanska förfäder blott hade stenverktyg att betjäna sig af.¹

I den skandinaviska Norden har linet äfvenså varit tidigt känt och bearbetadt; spår af linne har sålunda påträffats uti Norden redan ifrån bronsålderns dagar, i det man i en dansk graf från bronsålderns senare tid funnit ett stycke fin linneväfnad. Att linet tidigt odlats i större mängd kan man sluta däraf, att den första ordinarie skatt, som lades på bönderna i det norska väldet, till en del utgjordes af lin, af hvarje husmoder så mycket som kunde omfattas med tummen och långfingret.² De tidigaste fynd af linne, som hittills gjorts i Sverige, förskrifva sig från 800- och 900-talen efter Kristus. De flesta af dessa äro från Björkö, det gamla Birka, och

¹ V. Hehn, Kulturpflanzen und Haustiere. Berlin 1902. S. 184.

² A. E. Holmberg, Nordbon under hednatiden. 2:a uppl. Stockholm 1871. S. 55.

9—130153. *Fataburen*.

kan ett utaf dem alldeles säkert dateras till 800-talet på grund af samtidigt funna föremål.¹ Helt naturligt är ju dock, att dylika fynd ej kunna blifva lika talrika som de af sten eller metall, hvilka ju lättare motstå tidens tand, och att linne ej påträffats tidigare än ifrån bronsålderns dagar behöfver ju ej därför betyda, att ej linet långt dessförinnan varit känt af våra förfäder.

Att linet torde haft stor betydelse i nordisk fruktbarhetskult, därpå tyder ett annat för en del år sedan gjordt arkeologiskt fynd, det så kallade Flöksandsfyndet, som bland annat innehåller ett benredskap från äldre järnåldern, närmare bestämt 4:e århundradet e. K., och å hvilket enligt en för ett par år sedan gjord tolkning finnes en magisk runinskrift, hvori ordet lin förekommer, och påvisas af författaren linets samband med den phalliska Volvekulten.² Och helt nyligen har en intressant språklig utredning verkställts beträffande namnet Härnevi (namn på en socken i Uppland). Visa sig dessa undersökningar ytterligare kunna bestyrkas, skulle bevis för våra förfäders kannedom om linet finnas från en mycket aflägsen förhistorisk tid. Dessa undersökningar gå nämligen ut på att visa, att Härnevi skulle utgjort kultplatsen för en linets gudinna Hørn eller Härn.³

Vittnesbörd om att linet mycket tidigt måste ha odlats och bearbetats af våra förfäder och för dem varit af stor betydelse finna vi emellertid än vidare i den stora mängd forntro och folkseder som varit och ännu äro förbundna med linodlingen. Skördens storlek är ju beroende på linets längd, alltså är det af största vikt att få linet så långt som möjligt, att få den mesta tågan och de minsta blånorna. Och för att söka tillförsäkra sig en god skörd ha våra förfäder därför sedan långliga tider tillbaka tagit sin tillflykt till vissa riter och ceremonier, genom hvilka de trott sig kunna utöfva inflytande på den blifvande linskörden såväl med afseende på linets längd och styrka som på dess hvithet. Under tidernas lopp ha så-

¹ Meddeladt af f. riksantikvariern prof. O. Montelius.

² M. Olsen, Flöksandinskriften, i Bergens Museums Aarboeg 1909. Bergen 1909. H. 2. S. 15.

³ O. Lundberg och H. Sperber, Härnevi. Uppsala 1912.

lunda en mängd årligen iakttagna plägseder uppstått, genom hvilka man, redan långt innan fröet lades i jorden, sökte att befrämja linskörden. Därjämte har man äfven genom ett noggrannt iakttagande af en mängd tecken och förebud trott sig långt på förhand kunna sluta sig till om linskörden skulle bli gynnsam eller ej. En ej blott inom hela Sverige mycket utbredd tro är sålunda den om takisarna — vanligen fettisdagsnattens eller vårfruaftonens. Äro de då från taket nedhängande istapparna långa, blir årets lin också långt; äro de korta, båda de kort lin. »Långa istappar långt lin», heter det bland de ryska bönderna; denna tro är dock hos dem ej knuten till någon viss dag på året.¹ — Förebud till god eller dålig linskörd, till hvilka nog än i dag stark tillit sättes, äro vidare de som man tror sig kunna få genom att gifva akt på ärlan — sädesärlan, linärlan² — första gången man ser henne på året; lika högt som ärlan då ses flyga, lika långt kommer linet att växa.

Sitter ärlan på ett tak, kommer linet att räcka upp till taket, men sitter hon på jorden, blir det ej högre än ärlan själf. Trippar hon på marken, blir linet kort och dåligt, men flyger hon, kan man vara säker om att få långt lin. Ja, så starkt har man trott därpå, att satt ärlan på marken första gången man såg henne på året, brydde man sig på en del håll helt enkelt ej om att så något lin det året.³ Sitter ärlan på en sten, säger man i Estland, att linet blir starkt, men klen och ovaraktigt, om hon sitter på ett halmtak.⁴ Äfvenså skall man gifva akt på den första skalbagge man ser om våren, ty ju högre den flyger, desto bättre blir linet (Smål.).⁵ Ett alldeles säkert förebud är, enligt uppgift af en nittioårig gubbe, som själf pröfvat det många gånger, det man får genom att iakttaga den första groda man ser om våren; ligger hon i vatten, blir linet dåligt, men ser man henne på torra landet, blir det bra.⁵ Och när »spånkärigen»

¹ A. Yermoloff, Der landwirtschaftliche Volkskalender, Leipzig 1905. S. 102.

² Än uppgifves sädesärlan (*Motacilla alba*) och än lin- eller gulärlan (*Motacilla flava* eller *Rudytus flavus*), motsvarande de tyska benämningarna weisse och gelbe Bachstelze.

³ Meddeladt af fru Anna Wide, Sundsvall.

⁴ J. Hurt, Beiträge zur Kenntniss estnischer Sagen und Ueberlieferungen, i Schriften der gelehrten ethnischen Gesellschaft, Dorpat 1863, nr 2. S. 28.

⁵ Meddeladt af lektorskan E. Zetterquist, Växjö.

(enligt uppgift äfven kallad nattskärran, hörknarren och spismulen) snor på långa sträckor, d. v. s. slår långa drillar, blir linet starkt, men byter den ofta om, brister det.¹ Enligt en annan, äfven från Småland stammande uppgift heter det, att linet blir långt, om »spånkaringen» slår långa drillar första gången man hör henne på året, äro de korta och afbrutna blir linet kort.² Äfven myran varslar om linskörden; lika högt som en myra kryper på en käpp satt i en myrstack, lika högt blir linet samma år säges det i Värmland.³ Visa sig storken och göktytan tidigt om våren anses detta i Ryssland såsom förebud till att linet skall bli bra, likaså ifall rönnen blommar rikt.⁴ Vackert lin bådär äfven solsken nyårsdagen.⁵ För att utröna hur tidigt man borde så, brukade man i Oberpfalz tre dagar å rad så linfrö i en kruka, och alltefter som linet kom upp, dömde man sedan i fall man skulle så tidigt eller sent.⁶

När linfrösådden sedan skulle verkställas var det äfvenså mycket man hade att iakttaga. Sådden måste ske ytterst noga, och ju äldre linfröt var desto bättre ansågs det. »Linfrö skall sås i nedan, eljest blommar det hela sommaren», lydde en gammal småländsk regel,⁷ äfvensom att man ej skall så, »när nordanväder blåser, ty då blir det missväxt». Och i sin Glysisvallur upplyser prosten O. J. Broman om att linfrö skall sås »uti varmt och mycket lungt solskinsväder, för middagen, emedan thetta fröet mycket lätt är och tål ingen blåst. Therföre säjes här när folket uti et samqväm sitta helt tyste: The så lijnfrö.»⁸ — I en Oeconomia af år 1694 heter det, »att utsädet ej skall ske i ny». »Bäst är att så ut linfrö före middagen i tionde eller elfte veckan före Jacobi uti klart väder,

¹ Meddeladt af lektorskan E. Zetterquist, Växjö.

² Meddeladt af fröken Emy Gustafsson, Lidhult.

³ Anteckning i Nordiska Museets arkiv af riksdagsman Jan Magnusson.

⁴ A. Yermoloff, anf. arb. s. 107 o. 114.

⁵ M. Toeppen, Aberglauben aus Masuren. Danzig 1867. S. 94.

⁶ A. Wuttke, Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. Berlin 1900, § 657.

⁷ Uppteckningar i Nord. Museets arkiv ur J. J. Törners samling af vidskepelser. Mskpt i Linköpings stiftsbibliotek, 94 och 427.

⁸ O. J. Broman, Glysisvallur. Utg. af Gestriko-Helsing nation i Uppsala. Del III: 1. S. 65.

ty det som efter nedanet varder sådt det blomma.»¹ När svalan flyger lågt, skall man så på sank mark, säger man i Småland, och när hon flyger högt på högre mark.² »När häggen skall till att blomma», förklarade en bonde uppe i Dalarna, är rätta såningstiden för linfrö. I en gammal bondepraktika heter det också, att linet skall sås, »när häggen blomstrar». Linet skall sås före soluppgången, säges i Tyskland. Där törs man ej heller så lin på en onsdag, för att ej Wodens (Odens) häst skall söndertrampa plantorna.³

Vid själfva dagen för sådden lades mycken vikt. Linet, som i Finland fått benämningen »fruntimmernas säd», bör sås helst på dagar som hafva kvinnonamn, ju längre namn ju längre lin. Uppåt landet såsom t. ex. i Uppland liksom äfven i Halland har linfrösådden företagits på den forna Bedadagen, den 27 maj, hvilken dag likvisst numera omdöpts till Blenda. Betydelsen af att linet skulle sås just på den dagen framhäfves af ett gammalt ordspråk som säger: »Bedæ dag lin, får du tågan fin.» Jämte Beda hafva äfven Karolina (Vgtld., Smål., Dal.), Vilhelmina och Rebecka tagit hand om sådden. Och i Tyskland få bland andra Sara, Petronella, Sofia, Helena och Ester göra tjänst.⁴ Sår man lin Petronella, 31 maj, så växer det fort och långt, och Sofia-lin, 15 maj, växer ända till knäna, men för att gifva ett godt resultat måste det sås tidigt på morgonen, sås det på eftermiddagen blir det dåligt. »Helena (21 maj) växer linet vackert», heter det äfven, »Olena — långt lin», säger man i Ryssland. Och »lin sådt på Ester», 24 maj, växer allra bäst (Tyskl.).⁵ Ryssarna sätta äfven lin-sådden i samband med fastlagen, man skall så linfrö på den veckodag, som var vacker under fastlagen.⁶ Tyskarna säga, att den heliga Urbanus för med sig sommaren,⁶ och i Sverige har ju Urbani dag, 25 maj, kallats för den andra sommardagen. På Urbanus, Bartolomeus och Erik har det äfven på sina håll varit vanligt att förrätta linfrösådden. »S. Ericks tijdh såås Lijnfröo och Hampofröo», säger

¹ J. Coleri Oeconomia. Förswänkat, amplificerat och förbättrat af I. Erci. Stockholm 1694. S. 109.

² Meddeladt af lektorskan E. Zetterquist, Växjö.

³ J. Grimm, Deutsche Mythologie. 3:e uppl. Göttingen 1854. B. 1. S. 142.

⁴ E. H. Meyer, Deutsche Volkskunde. Strassburg 1898. S. 224.

⁵ A. Yermoloff, anf. arb. S. 231, 233, 234 o. 239.

⁶ A. Yermoloff, anf. arb. S. 236.

en bondepraktika af år 1662, men i den »Helige Kors Wekan som kallas Toolöse¹ Wekan tå sår Bonden ingen tona Sådth åth Lijnfrö Hampefrö.»² Erik, 18 maj, som äfven kallas »lin»- eller »hör Erik»³ (Värml., Dalsl., Skåne, Bohusl.), tyckes dock ej varit så alldeles välbetrodd åtminstone i Västergötland, där det heter, att »på Erik feck di inte så, för då' va' lort Erik, å då ble' dä mö lort (= ogräs) i lint.»⁴

Såväl i Öster- som Västergötland har det varit allmän sed, att hustrun skulle vara med, när mannen sådde linfrö, och hon skulle då kläda sig grannt, »hon skulle vara kyrkklädder, för då skulle linet växa så rent», hette det i Östergötland.⁵ »De va' allmänt den sea.» I Västergötland gick ett fruntimmer (matmora) »omma den som sådde», som det där heter. »Ho va grannt klädder, inte han», berättar en gammal fru, »jag minns alltid, att Ingri faster, ho va' allti' så grannt klädder, när di sådde lin. Di klädde sej i nyare klä'r, som de' va' lin i. I ett grannt hufvudklä.»⁶ Att vara helgdagsklädd vid sådd ansågs bringa lycka med sig. Och var det linne de voro klädda i skulle det hjälpa till. Utsädet skulle kastas högt, ty då växte linet långt.⁶

I Skåne (Balingslöfs socken) skulle vid sådden ett ägg ligga bland linfröet, och husmodern gå bredvid såningsmannen under uppreparande af orden: »tjockt och långt». Vid hemkomsten skulle såningsmannen äta ett ägg.⁷ Från Gestrikland omtalar en sägen, att en fru, hvars dräng skulle ut och så lin, tillsagt drängen, att han vid sådden skulle säga så fort han hann: »silkefint lin», men i stället sade drängen: »lort och skorf.»⁸ Hur resultatet sedan blef, förmåler dock ej historien. Då linet skall sås, stoppar i Småland linlandets ägare ägg i bingen, där linfröt förvaras, och ju flera ägg sånings-

¹ To = lin och hampa i beredt tillstånd.

² Bonde-Practica eller Wäder Book. Ignatio Maurer. Stockholm 1662.

³ J. Henriksson, Växterna i de gamlas föreställningar, seder och bruk. Stockholm 1911. S. 84.

⁴ Meddeladt af arkitekten A. Roland, Stockholm.

⁵ Anteckning i Nord. Museets arkiv af kand. S. Rothman.

⁶ Meddeladt af arkitekten A. Roland, Stockholm.

⁷ Martin P. Nilsson, Das Ei im Totenkult der Alten, i Archiv für Religionswissenschaft. Leipzig 1908. B. I. S. 545.

⁸ Meddeladt af fru Augusta Älfström, Bastfallet, Ö. Fernebo.

mannen finner i fröet, desto bättre tros linet bli. Såningsmannen behåller äggen.¹ Ett från Småland och Blekinge antecknad bruk är vidare, att man brukade fila af några spånor från ett silfverföremål, och hvilka sedan blandades i linfröet tillika med några ägg. Äggen skulle såningsmannen taga hem, koka och äta upp. Detta sades skola betyda vacker linskörd.² Efter verkställd sådd slogs på sina håll flinteld öfver fältet.³ I Kurland gräfves vid linsådd en flaska rent vatten ned i fältet,⁴ och i mellersta Tyskland lades benen efter det fastlagstisdagen kokta fläsket i utsädet.⁵ I Estland kastar vid sådden såningsmannen de tre första näfvarna linfrö öfver vänster axel, sägande: »ogräset i skogen (eller i elden) och linet på fältet»,⁶ och bland litauerne, där hustrun äfven skall vara med, när mannen sår linfrö, skall denna därvid lyfte upp sin kjol, ty lika så högt som hon lyfter den, lika så högt blir också linet.⁷ Liknande bruk omtalas äfven vid hampsådd bland invånarna i Vogeserna m. fl.⁸ I Hessen har det gått mycket omständligt till vid linsådden. Där skulle såningsmannen vara iklädd ren skjorta och ha en ren såduk med sig och i den blott till hälften med linfrö fyllda säcken lades ett stycke späck, dess öfriga tomma del skulle bilda en lång snibb. Säcken skulle såningsmannen lyfta öfver hufvudet och så gå med långa steg. Därefter skulle han taga späcket, äta upp det och sedan med sina flottiga händer så ut fröet och därvid gå fort och utan att hvila. När han sått slut, skulle han taga en sälkvist och sticka ned den i fältet efter att hafva skalat af basten. Lika högt som säcken bars, lika så långa som stegen, säcksnibben och basten voro, lika så hvit som sälkvisten var och så flottiga händerna, likaså långt, hvitt och frodigt skulle äfven linet bli.⁹ Hos elbeslaverna

¹ Meddeladt af lektorskan E. Zetterquist, Växjö.

² Anteckning i Nord. Museets arkiv af J. A. Joneson, Ölnehult.

³ J. Henriksson, anf. arb. S. 85.

⁴ W. Mannhardt, Wald- und Feldkulte. I. Berlin 1904. S. 215.

⁵ E. H. Meyer, anf. arb. S. 224.

⁶ v. Sengbusch i Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat 1878. B. 7. H. 2. S. 115.

⁷ A. Bezzenberger, Litauische Forschungen. Göttingen 1882. S. 87.

⁸ J. G. Frazer, The Golden Bough. London 1911. Part I. Vol. I. S. 137.

⁹ E. H. Meyer, anf. arb. S. 224.

tryckte man vid sådden med en räfsa in ett kors på fältet eller stack ned en käpp i jorden; ju större korset eller käppen var, ju längre skulle linet bli, och när som aftonklockorna ringde, skulle man från tre hörn kasta en handfull sand öfver linet, ty då skulle mullvaden icke kunna skada det.¹

Talandet — försåvidt det ej utgöres af någon slags besvärjelse — har i allmänhet ett skadligt inflytande på den magiska handlingen. Vid sådd af linfrö var det därför af ytterlig vikt att ej yttra ett ord, försåvidt man önskade en vacker skörd. Om en person kom till säningsmannen i något ärende, och denne således var nödsakad att tala, ställde han sädeskorgen på åkern och förde under tystnad den besökande ett långt stycke därifrån, innan samtalet kunde börja.²

De väsentligaste ansträngningarna för framkallandet af en god linskörd synas emellertid — åtminstone i större delen af Sverige liksom äfven på en del andra håll — hafva koncentrerat sig på fastlags- eller fettisdagen, hvilken dag tyckes hafva en alldeles särskild betydelse för landtbruket och god bärgning i allmänhet, men i all synnerhet för skörden och speciellt linsköörden. I Uppland heter det sålunda, att vackert väder fettisdagen betyder god bärgning, och enligt ett gammalt svenskt ordstäf så bådär klar och torr fastlag ett godt spannmålsår. »På tisdagen i fastlagsveckan skall man se frö i alla änglars namn, så blifver det alltid grönt och kommer till gagn» heter det i bondepraktikan, äfvensom att

»Om Solen i Fastlagen tideligen uppgår,
Då växer thet väl som först sås thet år.»³

Äska fettisdagen tros i England båda rikedom på frukt och stor ymnighet,⁴ och solsken fettisdagen säges i Finland betyda god linväxt men snöväder dålig.⁵

¹ F. Tetzner, Die Slawen in Deutschland. S. 385.

² J. Henriksson, anf. arb. S. 84.

³ Bonde-Practica. Ulricehamn 1892.

⁴ J. Brand, Observations on the popular antiquities of Great Britain. London 1895.

⁵ Nyland. Samlingar utg. af nyländska afdelningen. IV. Helsingfors 1889. S. 53.

Fettisdagen är därjämte en ytterst viktig dag för alla husliga göromål, men i all synnerhet för dem som stå i samband med linet. Gärna företog man enkom den dagen en del sysslor, i tanke att det skulle hafva god inverkan för hela året. Fettisdagen skulle man sålunda i Ål (Dal.) resa in till staden för att handla, ty då skulle allt bli bra för hela året,¹ och i Västerbotten ställde man så till, att man kunde kärna smör på morgonen;² finns det färdigspunnet lin fettisdagen, söker man i Finland att då koka och tvätta det för linväxtens befrämjande,³ och i Tyskland skulle husmodern före soluppgången söka spinna några trådar och häckla litet lin.⁴ Under själfva dagens lopp vågar man däremot ej spinna, ty då spinner man fett af kreaturen (Södm.),⁵ och spinnrocken bör den dagen sättas undan, ty, säges det i Uppland, spinner man då, blåser taket af stugan, och märgen går »ur bena på kräka».⁶ För den, som spinner fettisdagen, säga masurerna, lyckas ej linet.⁷ På Åland tros, att spinnandet den dagen förorsakar mycket flugor, som surra i huset på sommaren. Fähuset sopas då noggrant, för att det ej skall komma flugor det året, och därför kallas dagen äfven »flugodagen».⁸ Alla sysslor borde ske på morgonen, och man aktade sig för att under dagens lopp företaga något arbete som skulle förorsaka att sopor samlades. Stugan sopades fin, och soporna buros in på grannens område (Uppl.).⁹ Detta sker, åtminstone enligt en i Finland gängse föreställning, för att alla sopor framdeles skola samlas till grannens, och för att man skall bli fri från all ohyra, som då tros komma öfver till dem.¹⁰ Ett fettisdagskvällen vanligt bruk har i Häfverö sn (Uppl.) varit att »kampas i säng med suggan». Låg man nämligen i säng före suggan, skulle man få tur med svinskötseln under året.¹¹ I Penningby socken

¹ Meddeladt af Barbeck Erik Ersson i Holen, Ål.

² Meddeladt af kapellpredikanten A. H. Thorelli, Holmsund.

³ Nyland. Samlingar utg. af nyländska afdelningen. IV. Helsingfors 1889. S. 53.

⁴ A. Wuttke, anf. arb. § 97.

⁵ Meddeladt af folkskoleläraren B. Wiberg, Össebygarn.

⁶ Anteckning i Nord. Museets arkiv af amanuensen Gerda Cederblom.

⁷ M. Toepfen, Aberglauben aus Masuren, Danzig 1867. S. 68.

⁸ Meddeladt af magister V. Solstrand enl. anf. ant. af G. Nikander.

⁹ Meddeladt af fru Karin Nordström, Penningby.

¹⁰ G. Landtman, Nyländsk folktro. Brage 1908. Helsingfors 1909. S. 59.

¹¹ Meddeladt af arkitekten Martin Olsson, Uppsala.

därsammastädes var man därför angelägen om att gifva svinen mat sent, så att de ej skulle somna före husbondfolket.¹ På Åland täflar man om att komma först upp om morgonen och först i säng på kvällen. Den som blir sist kallas »kalfrumpa». Stundom spar man en sådan från slakten eller ock en skinnremsa och fäster den på vederbörande person.² På ön Ösel har det varit brukligt att begifva sig till hvila, medan solen ännu var uppe, för att därigenom få arbetskraft. Man tordes ej tända ljus, åtminstone ej arbeta vid ljus den dagen, ty gjorde man det, skulle intet arbete lyckas under året, liksom det äfven sades, att det skulle gå illa med oxarna.³ Hos esterna brukade husfadern i egenskap af säningsman fettisdagen föra ett lass gödsel ut på fältet, för att den som senare ditfördes också skulle göda kraftigt.⁴

Fastlags- eller fettisdagen har varit och är så än i dag i många delar af vårt land en af de gladaste under hela året. Det skulle vara särskildt festligt den dagen, ty den har betraktats som en nästan lika så stor fest som jul- och nyårsaftonen, fastän likvisst mindre högtidlig. Den har på sina håll firats ungefär som en slags Luciafest med en del anordningar som till julen, såsom dopp i grytan, bord som stod dukadt hela dagen o. s. v., och den kvällen åt husbondfolket i lag med tjänarna. Bland svenskarna i Estland är fastlagstisdagens eftermiddag en så kallad half helgdag eller fridag.⁵ Mycken mat skulle då förtäras och i synnerhet fet mat. Såväl hos oss i Västerbotten⁶ som i Finland har man varit mycket noga med att den dagen förtära sju mål, om man så än åt blott litet åt gången, men sju skulle målen vara, och därpå hölls noga räkning. I Nyland (Finl.) hette det, att man skulle äta sju mål i hvar knut och ett midt på golfvet.⁷

¹ Anteckning i Nord. Museets arkiv af amanuensen Gerda Cederblom.

² Meddeladt af magister V. Solstrand enl. anf. ant. af G. Nikander.

³ I. B. Holzmayer, Osiliana. Erinnerungen aus dem heidnischen Göttercultus und alte Gebräuche versch. Art gesammelt unter den Insel-Esten, i Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat 1872. B. 7. H. 2. S. 108.

⁴ v. Sengbusch i »Nachtrag» till ofvan anf. arb. af I. B. Holzmayer. S. 114 o. 115.

⁵ Meddeladt af pastor H. Pöhl, Reval.

⁶ Meddeladt af kapellpredikanten A. H. Thorelli, Holmsund.

⁷ Nyland. Samlingar utg. af nyländska afdelningen. IV. Helsingfors 1889. S. 51.

Och i Estland skulle husfadern-såningsmannen äta nio mål.¹ En traditionell, ännu flerstädes mycket bruklig rätt är grisfötter sparade efter julgrisen.² Benen buros sedan långt till skogs för att svinen skulle gå i vall dit men ej längre.³ Af flottet från fettisdagskokningen brukade man i Åsele lappmark smörja plogen och andra åkerbruksredskap, hvilket ansågs bringa god äring med sig, och fick ingenting förtäras ur grytan, förrän denna ceremoni företagits.⁴ På Åland säges, att om man vid soppkokning fettisdagen skummar af fettet och därmed smörjer kornas spenar, så skola de ej bli »såra» på sommaren.⁵

Än i dag firas fettisdagen mångenstädes med utklädningsdans och allehanda upptåg, men ett särskildt af ungdomen den dagen efterlängtadt nöje är den gamla alltjämt iakttagna seden att på kvällen »åka långt lin», eller som det äfven heter »stora rofvor och långt lin», hvilken plägsed efter allt att döma torde leda sitt ursprung från mycket gamla tider.

Åkning för långt lin, som försiggår på många olika sätt, synes ej vara känd i södra eller västra Sverige, däremot har den, enligt hitintills gjorda efterforskningar att döma, varit spridd inom Södermanland, Uppland, i Leksands socken i Dalarna, i Jämtland, Helsingland, Medelpad, Ångermanland, Västerbotten, Norrbotten och Lappland. För en 40—50 år sedan var åkning för långt lin mycket allmän i såväl Uppland som Södermanland, och ännu fortgår den med lif och lust på sina ställen såsom t. ex. i Roslagen, där det enligt en gammal gummas utsago »i alla världsliga tider» åkts långt lin. På fettisdagskvällen samlas vid skymningens inbrott en mängd halfvuxna pojkar och flickor försedda med såväl »skogskälkar» som andra mindre kälkar och åka så under högljudda rop och skrik i de längsta och brantaste backar som finnas att tillgå på platsen, ty det hör till saken, att åkningen skall vara så öfverdådig och hals-

¹ v. Sengbusch, anf. arb. S. 114.

² En redogörelse för alla de fettisdagen traditionella rättarna kräver sitt särskilda kapitel, och emottagas med tacksamhet alla de uppgifter som kunna lämnas härom.

³ Meddeladt af fru Karin Nordström, Penningby.

⁴ Anteckning i Nord. Museets arkiv af folkskoleläraren Levi Johansson.

⁵ Meddeladt af magister V. Solstrand enl. anteckning af G. Nikander.

brytande som möjligt. »Märkvärdigt att inte benen gick af oss i backarna», yttrade en gammal gumma på tal härom. — »Nu ska' vi ut och åka långt lin», ropas det vid åkningens början, och så ploeka sig så många som kunna få rum på kälkarna. Bakpå hvarje skogskälke lägger sig en pojke framstupa och styr med en lång stång. Ibland bindas kälkarna ihop två och två och ibland i en lång rad, hvarvid en person utses till att styra den första kälken. De mindre kälkarna bindas ihop, så att man åker med den andra på släp. Under

Fig. 1. »Långt lin och stora rofvor.» Edebo sn, Uppland. Foto 1913.

skrik och hurrarop åkes det oafbrutet till sent på kvällen, ibland med ackompanjemang af allehanda sena tiders instrument såsom dragspel och munharmonika, och det föres ett sådant oväsen, att man redan på långt håll kan höra, hur det åkes långt lin. Drar icke månen försorg om upplysningen, så bär det i becksvarta mörkret af nedför backarna, försåvidt man ej ibland har så moderna ljusbringare som raketer eller elektriska ficklampor att lysa upp backarna med. Så ungefär går det till än i dag i Kärsta socken i Uppland. Litet längre norrut såsom i Edebo socken, där det ännu i början af 1900-talet åktes långt lin och stora rofvor, har åkningen nog i allmänhet varit alldeles bortlagd, men tages då och då upp igen. Kälkarna skola vara försedda med koskällor, och då det bär utföre, skrikes

för full hals: »Undan! Långt lin och stora rofvor!»¹ I Edebo lades förr vikt vid att backen skulle vara rak, eljest skulle linet bli kort sades det. I Väddö åkte man ännu år 1898, men där åktes endast långt lin, ej stora rofvor. Alla de åkandes kälkar bundos tillsammans, och så åkte man i en lång rad utför backen, hvarvid mest 15—20-åringar deltog i åkningen, som företogs i skymningen på kvällen. I Länna socken åkes det alltjämt för långt lin, vid Vetershaga ute i skärgården brukas det därjämte äfven »kringåkas» på isen.² Vid Penningby gård i Länna sn åktes det långt lin för en 10 å 20 år sedan, och för hvar gång det åktes utföre, skrek man:

»Långt lin på våra åkrar,
lort och dådra på grannas!»

»Det var ett ohjälpligt gapande i backarna», sade en gammal gubbe, som berättade om hur åkningen gått till förr i världen.³ I Häfverö mellan Edebo och Väddö belägna socken lär det ha åkts för omkring en 20 år sedan. Man gick ut efter middagen och åkte kälkbacke tills det blef mörkt; under åkningen skreks: »Långt lin, långt lin!» För omkring femtio år sedan, berättar en annan sagesman, brukade pojkarne fettisdagseftermiddagen samlas i en backe med söderslutning och åka långt lin, och därvid sjöngo de:

»Långt lin på våra åkrar,
men inte på grannas.»

Den, hvars kälke gick längst, skulle få det längsta linet det året. — Denna sed lär hafva fortlevvat för inte så länge sedan.⁴ I Häfverö har det förutom den vanliga kälkbacksåkningen äfven brukats att springa långt lin. Detta förekom ännu för en 13 år sedan. En kvinna har berättat, huruledes hon vid ett besök i byn Gribby tidigt en morgon vaknat vid ett rysligt oväsen. Det var ungdomen som under skratt och skrik sprang hållande hvarandra i händerna och bärande koklafvar med skällor om halsen. Man skulle springa så omkring alla uthus och all odlad jord, till dess någon tröttnade och ej or-

¹ Meddeladt af kyrkoherden E. Kihlmark, Edebo.

² Meddeladt af folkhögskoleförestånd. K. Vesterstrandh, Väddö.

³ Meddeladt af fru Karin Nordström, Penningby.

⁴ Meddeladt af arkitekten Martin Olsson, Uppsala.

kade springa längre. Då boskapen sedan släpptes ut på bete skulle den, troddes det, inte gå längre än till det ställe, där man stannat. Och ju längre man sprang, desto längre skulle linet bli. En åttiosex års gammal gumma, »sockenvetrinär» kallad, har dessutom lämnat den uppgiften, att man i hennes ungdom brukade springa omkring eldar, från den ena elden till den andra, och skulle detta ha kallats att springa för lin. Men det var allt gammalt rabbel, hvars mening hon aldrig haft reda på.¹ En liknande, från professor K. Säve i Uppsala härrörande uppgift förefinnes hos den framstående tyske fornforskaren Mannhardt. Enligt denne skulle det nämligen i Dalarna hafva varit brukligt, att barnen på våren bundit ihop alla ko- och getskällor de kunde få fatt uti och därvid ropat »långt lain, långt lain».² Något vidare belägg för att man därvid ropat långt lin har jag dock ej lyckats erhålla. Själva hopbindandet af skällor vid springandet genom valborgsmässaöldarna har emellertid i Dalarna varit mycket vanligt.

Inåt landet i Uppland tyckes seden att »åka långt lin» hafva upphört mycket förr än i Roslagen. Så upphörde man i Össebygarns socken därmed redan för en 45—50 år sedan. Vid åkningen där användes två skogskälkar, som förenades med en planka, och på hvilken de åkande placerade sig; ibland bundos kälkarna ihop. Under åkningen ropades:

»Stora rofvor och långt lin,
stekta harar och gödda svin!»

Endast ungdomen deltog i ceremonien, hvilken företogs, sades det, för att få god skörd och lycka med kreaturen.³ I Frösunda åktes, enligt hvad ålderstigna personer veta att berätta, med skogskälke och stång, hvarpå den styrande låg framstupa, och under åkningen ropades oupphörligen:

»Långt lin och stora rofvor,
och skävet till grannas!»⁴

¹ Meddeladt af arkitekten Martin Olsson, Uppsala.

² W. Mannhardt, anf. arb. S. 543.

³ Meddeladt af folkskoleläraren B. Wiberg, Össebygarn.

⁴ Meddeladt af folkskoleläraren Zachæus Carlsson, Frösunda.

På öarna i Mälaren såsom Adelsö och Björkö har det äfvenså varit vanligt att åka långt lin. På Adelsö åktes det ännu på 1880-talet; man åkte där på en skogskälke som styrdes med en lång stång, och den brantaste backen utvaldes, så att man skulle komma så långt som möjligt.¹ På Björkö var det bruk, att husbondfolket åkte släde, som de kallade att »åka stora rofvor och långt lin». Senare på kvällen åkte ungdomen kälke i den backe, där den bästa isgatan fanns, och när de började att åka ropade de: »Stora rofvor och långt lin!»²

Far man från Adelsön tvärs öfver Prästfjärden, kommer man till den Södermanland tillhörande Selaön, där det sedan gammalt hetat: »Åk kälkbacke fettisdagen, så får du långt lin.» Dylik åkning tyckes emellertid i det stora hela hafva på Selaön upphört redan på 1880-talet.³ I Öfverselö socken, där det varit mycket allmänt att åka stora rofvor och långt lin, förekom åkning likvisst i enstaka fall ännu för en tjugu år sedan. Vid åkningen utvaldes den brantaste backen, och under farten utför ropades med full hals: »Stora rofvor och långt lin!» I gamla tider var det därtill vanligt, att man åkte vid skenet af stora torrvedsbloss, något hvarom gamla personer veta att förtälja.⁴

I den ej långt från Selaön och nordväst om Strängnäs belägna socknen Fogdö ropades det förr allmänt fettisdagen: »Nu ska' vi åka stora rofvor och långt lin!» »Inte i den här tiden har man gjort det, men det har alltid ropats i forntiden, och det är väl en 40 år sedan det ropades», berättade på tal härom en åttiotre års gammal gumma. »Nu blir det långt lin», skreko de. Man åkte därvid kälke på eftermiddagen, men allra mest på kvällen. Ofta var det månsken, men i annat fall hade man ibland en liten lampa eller lykta med sig. Flera kälkar bundos ihop, och de voro de förnämsta, så att på dem satt det »liksta» folket, sedan åktes det dessutom äfven på andra kälkar. Och så klädde de ut sig i det roligaste och värsta de kunde få tag uti, och de utklädda skulle sitta på de sammanbundna kälkarna. En af dem skulle vara kaptén och var utstyrd i långt skägg

¹ Meddeladt af vaktmästaren Johan Teller, Stockholm.

² Meddeladt af Alfred Pettersson, Björkö.

³ Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria, Stockholm 1881. B. I, H. 4. S. 106.

⁴ Meddeladt af folkskoleläraren N. Hallsten, Öfverselö.

och »skråmansikte». På den första kälken, där »miralen» satt, hade de en bjällra på en lång stång, så att det skulle låta.¹ I Toresund — strax söder om Selaön — där det ännu, ehuru ej så allmänt som förr, åkes »stora rofvor och långt lin», har det varit vanligt, att både ung och gammal deltagit i åkningen, eller som en gammal soldat uttryckte sig, »ungdomen och de som ha glädt lif». Det åkes där till långt in på natten under hurrarop och rop af: »Stora rofvor och långt lin!»² Förr brändes äfven tjärtunnor och åktes långkälke på isen. En åttioett års gammal man, som berättade om huru det i hans ungdom gick till, när det åktes långt lin i Öfver-Enhörna socken, sade, »att ju bättre de kunde skrika, desto bättre tyckte bonden om det, ja matmodern också, ty rofvorna skötte bonden om och linet hustrun». Bönderna voro angelägna om åkningen, för att rof- och linskörderna skulle bli bra, och därför ropades så högt som möjligt: »Stora rofvor och långt lin!» Barnen åkte hela dagen till framemot kvällen, då den mera vuxna ungdomen tog vid, och ju större backar ju bättre, ty då kunde man komma långt ut på fälten. Tre à fyra stycken sutto på hvar kälke, och dessutom åktes äfven kälke med slängstång. Efter åkningen bestods vanligen traktering af kaffe och brännvin.³ — I Ekerö socken, där åkningen synes hafva upphört redan på 1850-talet, brukade såväl ung som gammal deltaga i åkningen under rop af »stora rofvor och långt lin». Och härmed önskade man icke blott god linskörd utan äfven rik skörd af alla landtmanna-produkter.⁴ I det närbelägna Botkyrka ropades under åkningen:

»Stora rofvor och långt lin
och hyppor och nyppor åt grannas!»⁵

Där torde åkningen hafva upphört för en 40 à 50 år sedan.

Liksom på Selaön åkte man äfven i Salems socken vid skenet af torrvedsbloss. En af de åkande satt och höll i blosset, och ju fortare det gick, ju värre gnistrade det och brann. Bjällror bundos

¹ Meddeladt af Lovisa Björkberg, Vik, Fogdö sn.

² Meddeladt af folkhögskoleförestånd. G. Brockman, Kantorp.

³ Meddeladt af Johan Jansson, Öfver-Enhörna.

⁴ Meddeladt af folkskoleläraren V. Lysén, Sundby, Ekerö.

⁵ Meddeladt af folkskoleläraren G. Lindquist, Botkyrka.

äfvenså fast vid kälkarna, och under åkningen ropades med full hals: »Hurra, stora rofvor och långt lin!» Efter åkningen dansades det.¹

Lämnar man så Mälarens trakter och beger sig längre inåt landet såsom till Gryts socken, så brukades det där åka långt lin på fettisdagen ännu på 1875—1880-talet, hvarvid mest släde förekom, dock användes äfven skogs- och dragkälkar. En åtta till tolf personer kunde sitta på släden, under det en lade sig på den på slädens baksida befintliga stången och styrde. Backen skulle vara jämn och brant, och åkningen försiggick under rop af:

»Stora rofvor och långt lin,
lort och skävor på grannas!»²

Äfven i Lids församling har man åkt långt lin,³ och i Björnlunda socken fortgår dylik åkning ännu ehuru ej så allmänt. Flera kälkar bindas ihop, hvarvid en person utses att styra den första, och så ropas det: »Stora rofvor och långt lin!»⁴ I Lästringe, Tystberga och Bälinge socknar lär dylik åkning äfven förekommit.⁵ I det ej långt från Trosa belägna Västerljung, där åkningen kallades »stora rofvor och långt lin», åktes det enligt uppgift för en trettio år sedan.⁶ I Sorunda socken fortgår åkningen alltjämt ehuru väl ej alldeles som förr i världen. Enligt af en åttiosjuårig sorundabo lämnade uppgifter var det förr i tiden vanligt, att ungdomen på fettisdagskvällen gick emot dem som åkt till staden och som då väntades hem, och därefter åktes det kälke på så sätt, att två kälkar först bundos ihop och så förenades medelst en bräda. På »förkälken» satt den som styrde, och så åktes det under rop af »stora rofvor och långt lin»; efter hemkomsten dansades det. Vid åkningen nu för tiden bindas kälkarna ihop på samma sätt som förr, och ungdomarna skrika och hojta, men något särskildt rop förekommer ej numera, och ej heller dansas det efteråt.⁷ I det närbelägna Ösmo tillgick åkningen

¹ Meddeladt af arbetaren H. V. Appelgren, Stockholm.

² Meddeladt af folkhögskoleeleven C. A. Larsson, Stjärnhof.

³ Meddeladt af folkskoleläraren S. Malmlöf, Haga.

⁴ Meddeladt af folkhögskoleeleven Henrik Andersson, Björnlunda.

⁵ Meddeladt af fröken Sigrid Olsson, Uppsala.

⁶ Meddeladt af arbetaren J. Björklund, Stockholm.

⁷ Meddeladt af fru Anna Revel, Sorunda.

på 1850-talet på följande vis. Tvenne kälkar bundos ihop, och en bräda jämte stång lades på dem. Den som styrde låg framstupa på stången, hållande sig fast med både händer och fötter i frampinnarna på kälken. Det var ungdomar från 15—25 å 30 års ålder som deltog i åkningen under ihärdiga rop af:

»Stora rofvor och långt lin,
och fina nuppor och granna blåår,
och bara skiten ska' grannarna få!»

Ibland tändes eldar upp vid åkningen, och någon gång hände det, att pinglor — sådana som hästarna ha — användes.¹

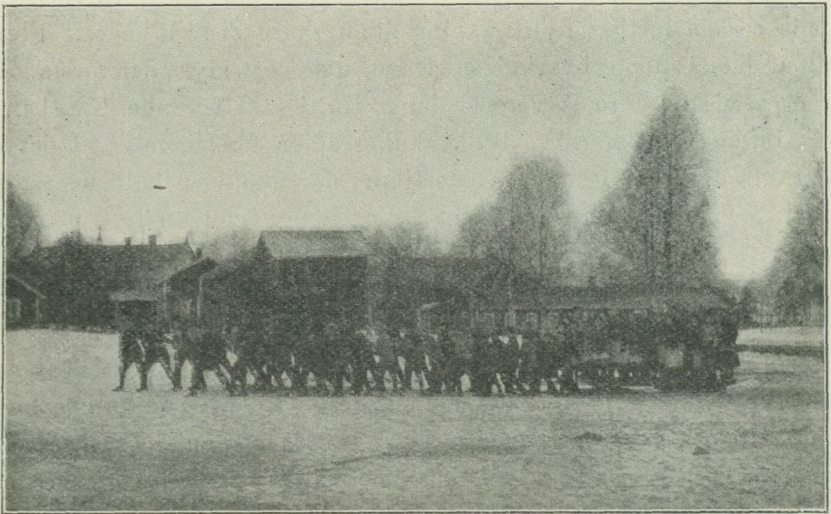

Fig. 2. Långt lin åkes i Leksand, Dalarna. Mary Ludwig foto 1912.

I Götaland synes, såsom förut nämnts, seden att åka långt lin ej hafva varit känd, liksom ej heller inom de Svealand tillhöriga landskapen Västmanland, Närke och Värmland efter därifrån erhållna uppgifter att döma. Personer från vidt skilda delar af dessa provinser hafva tillfrågats, men har ingen af dem någonsin hört talas

¹ Meddeladt af fru Anna Revel, Sorunda.

om att där skulle hafva åkts långt lin. Ej heller synes denna sed vara känd i Dalarna med undantag af Leksands sn därstädes. Emellertid utesluter ju detta ej, att icke det oaktadt spår af denna sed äfven skulle kunna påträffas i ofvannämnda landsdelar.

Vistas man en fettisdag i Leksands Noret, får man på eftermiddagen vid femtiden och ibland än tidigare höra högljudda skrik och rop kring byns gator. Det är det unga Dalarna som då är ute och »drar långt lin». På en lång släde eller underrede af en stor-skrinda har en hel mängd små kullor packat sig på så många som kunna få rum; de åkandes antal kan uppgå ända till ett femtiotal, och ungefär lika många gossar är det som draga släden medelst vid denna fästade långa linor. Få ej alla rum på en släde, fördela de sig på två eller flera, och dessutom sluta sig andra till på småkälkar och sparkstöttingar. Flickorna aflösa gossarna och draga dem i sin tur, och under åkningen ljuder oafbrutet, halft sjungande, halft skrikande ur klara barnastrupar följande sång:

»Långt lin, långt lin,
långt som tömmar,
och segt som sinjor (senor)
och hvitt som snö.
Far i år och mor i fjol,
silkesmask med knollrigt hår.
Mala, mala, dunk, dunk.
Hurra, hurra!»

Denna sång förekommer i olika versioner såsom t. ex.

»Åk långt lin,
långt sôm tömôr,
å segt sôm sinjôr,
å hvitt sôm snö-ö-ö.
Far i år å mor i fjol
silkesknippa å knôlrut hår,
Mala, mala, dunk, dunk, dunk.
Hur-ra—!»

I stället för hurra ropades förr hô-ô-ôj.¹ Det är egentligen den senare hälften af visan som varierar, denna säges för öfrigt vara ett senare tillägg som ej sjöngs i gammalt folks barndomstid; i en del af de öfriga byarna sjunges den ej heller. Ju kraftigare man kan skrika eller sjunga, desto bättre förhoppningar har man om en god linskörd nästa sommar. Egentligen är det blott de åkande som skola sjunga, men esomoftast stämma äfven de dragande in. Och på så sätt drages det långt lin till inpå sena kvällen, ibland ända till midnatt, men då ha småttingarna, som skrikit sig hesa, för länge sedan aflösts af den mer vuxna ungdomen. Det är emellertid blott i Leksands Noret som det drages långt lin, i de öfriga byarna i socknen, där linåkning förekommer, åker man kälke i de brantaste backarna, — »vi ska' ut å åk långt lin», heter det, — och så lär det äfven förr ha tillgått i Noret, säges det. Det är blott uti en del byar inom Leksands socken som det åkes eller åkts långt lin och det i byar tillhörande den så kallade Rönnäsfjärdingen såsom Berg, Hisvåla, Hälla, Lima, Roma, Tibble, Ullvi, Ytteråkerö och Åkerö. Den säges dessutom äfven hafva förekommit i de Åsbyggefjärdingen tillhörande byarna Norra och Södra Lindberg och Slättberg. Härom föreligga dock endast enstaka uppgifter. I några andra dalasocknar än Leksands har seden att åka långt lin ej heller kunnat spåras, det förefaller som om den dit blifvit införd från något annat landskap. Därför talar ock det förhållandet, att det är så många gamla därstädes, som aldrig hört talas om, att man där brukat åka eller dra långt lin.

Det var en i Nordiska Museets arkiv förvarad tidningsnotis² om fettisdagens firande just i Leksands Noret, som först gaf uppslag till föreliggande undersökning, men icke förrän i februari detta år, då största delen af det här insamlade materialet förelåg, har det lyckats mig finna någon motsvarighet till den i Noret förekommande sången, om man undantager, att vissa strofer i densamma påminna om dylika i Finland brukliga rop. I ett från Helsingland erhållet meddelande om för en del år sedan i byn Ren i Bollnäs socken före-

¹ Meddeladt af Karin Dow, Ytteråkerö, Insjön.

² Södra Dalarnas tidning 3/s 1903.

kommande fettisdagsåkning har emellertid uppgift ingått om att man där under åkning på sammanbundna kälkar brukade skrika:

»Åka, åka långt lin,
långt som tömar (tömmar),
segt som sinjor (senor)
och hvitt som snö.
Far i år, mor i fjol,
silkesmasken med knollrigt hår.»

Fig. 3. »Åka långt lin.» Bollnäs sn, Helsingland. W. Sohlberg foto. 1913.

Af den äldre ungdomen företogos slädpartier, hvarvid så många hästar, som kunde fås i bygden, användes. Liknande ceremonier förekommo litet hvarstans i byarna och afsågo att befrämja god årsväxt å linet.¹ I den närbelägna Alfta socken, där det för en 30 à 40 år sedan åktes långt lin, hvarvid flera kälkar sammanbundos eller för-enades med en plank, och på hvilka så många, som fingo rum, brukade placera sig, ropades under åkningen:

¹ Meddeladt af fotografen W. Sohlberg. Bollnäs.

»Åka, åka långan lin!»

I de nordligare socknarna, såsom i Harmånger, samlades man med kälkar af allehanda slag och åkte i de högsta backarna utefter körvägen. Den, som åkte längst, »drog det längsta linet åt året», sades det.¹ I Hassela socken, där man åkte ej blott i körvägens backar utan i hvilken bra backe som helst, sades det, att den som kom längst de flesta gångerna fick det längsta linet i sin gård eller »drog det längsta linet åt gården». I Rogsta socken åkte man på liknande sätt för godt fiske.¹

I Norrland har seden att åka långt lin varit mycket utbredd, dock föreligger likvisst från Gestrikland ingen uppgift om att långt lin där har åkts; en mängd personer hafva tillfrågats, men hafva hitintills icke annat än negativa uppgifter kunnat erhållas. Annars firas fettisdagen i hela Norrland, förutom med kälkbacksåkning äfven med skidåkning, såsom förhållandet är t. ex. i Härjedalen.

I Medelpad² synes man numera hafva upphört att åka långt lin. Från en del socknar omtalas, att ungdomen fettisdagen brukade roa sig med kälkbacksåkning, men hvarför man det gjorde vet man ej. I andra socknar åter såsom Liden, Njurunda och Ljustorp komma de gamla ej med säkerhet ihåg något om åkningen, men att det var något i samband med lin vilja de likvisst minnas. I Tuna, Sättna och Stöde socknar återigen säga de gamla, att det förr varit liksom en täflan i kälkbacksåkning bland ungdomen, och skedde det för att man det året skulle få långt lin.

I Ångermanland är tron den, att ju längre man håller ut, när man är ute och »åker långline», ju längre skall linet bli. »Långt spår af kälke och skidor ger långt lin», heter det.³ När man rände skidor uppsöktes de svåraste och längsta backarna, och täflades det därvid om hvilken som stod sig bäst, ty den som stod bra i backarna skulle få långt lin, och den som stöp kort. På kvällen brukade man kläda ut sig, och barnen plägade därjämte gå omkring i

¹ Meddeladt af fru Stina Rodenstam, Hudiksvall.

² Meddeladt af fru Anna Wide, Sundsvall.

³ Meddeladt af kyrkoherden dr E. Modin, Multrå.

gårdarna för att få traktering.¹ Några särskilda tillrop omnämnas icke därifrån. När de gamla finnbyggarna i Tåsjö socken fettisdagen åkte skidor, täflade de om hvem som skulle få den längsta hampan — de odlade nämligen icke lin utan hampa — och då någon föll uti backen, var det ett tecken till att hampan skulle lägga sig i åkern för denne och sålunda fördärfvas.²

I Jämtland, exempelvis Gåxsjö sn, heter det, att man den dagen är ute och »åk länghline», och hvarvid såväl kälke som skidor åkes. Är det då vackert väder och före, så att man åker iväg långt, anser man, att den blifvande sommaren blir en »linsommar», och sår man mycket lin i förhoppning därom.³

Kommer man så än längre norrut som till Västerbotten, så berättar gamla, i Holmsund närbelägna byar bosatta personer, om huru förr i tiden honoratiores från Umeå fettisdagen plögade samlas i med hvita tofsprydda slädnät utstyrda slädar och så begifva sig ut på slädparti till någon gästgifvaregård, där sedan dans m. m. anställdes. Härvid plögade en del vara utklädda. Ungdomen i byarna samlades däremot för att, som det hette, »skjutsa» (= skju-uss) i långa backar d. v. s. åka kälke.³

Från Blåsmarks by, Piteå landsförsamling, i Norrbotten berättas, att fettisdagen förr i världen varit en fridag, som firats med kälkbacksåkning och mycken och kraftig mat. På eftermiddagen åktes kälke, och därvid användes stöttingar och »flake» (skogskälke), och ju större backen var att åka i, dess bättre ansåg man det vara.⁴ I Neder-Luleå kallades fettisdagen »rinnardagen». Hade man ej backar i närheten gjorde man sig sådana. Ett ladu- eller fähustak eller något dylikt med utfyllning af några bräder kunde i värsta fall få tjäna till »rinnbacke». De mer försigkomna ungdomarna fortskaffade sig i regel till närmaste bergklint — ju brantare dess bättre — och fingo där sitt lystmäte i våghalsig skidlöparsport tillfredsställt. Kvällen slutades med bal.⁵

¹ Anteckning i Nordiska Museets arkiv af intendenten N. E. Hammarstedt.

² Meddeladt af kyrkoherden dr E. Modin, Multrä.

³ Meddeladt af kapellpredikanten A. H. Thorelli, Holmsund.

⁴ Meddeladt af fru Emy Granquist, Gammelstad.

⁵ Norrbottens-Kuriren 19/7 1912 (Aug. Nordström).

Äfven i Lappland festlighålles fettisdagen, »buitie deista», hvarvid såväl unga som gamla åka skidor under täflan.¹ Enligt en beskrifning öfver fettisdagens firande hos lappbönder² är hos dem denna dag en af de gladaste under hela året. Efter middagsmåltiden, med hvilken festligheterna börja, skyndar man sig ut för att täfla med hvarandra i skidlöpning. Både män, kvinnor och barn deltaga i täflingen. En lång och brant backe utses till täflingsplats, och ofta har man i nedersta delen af backen anbragt en mängd upphöjningar och fördjupningar, »hopper», i den djupa snön för att därigenom göra det så mycket svårare att stå säkert på fötterna under färden nedför backarna.

Den dagen roar sig ungdomen bland lapparna äfven med att gunga i »skelpoe», en gunga af lädertömmar, som bindes i topparna af två närstående smidiga och starka granar. I »lyckan» nertill tar man plats vanligen parvis, och en person sätter fart på de gungande. Detta kallas »katjet vålose», egentligen liktydligt med »falla nedåt».¹ Bland slaviska folk utgör gungning ett bland hufvudnjöjena på såväl fettisdagen som S:t Georgsdagen.

Sammanställer man de här ofvan från Sverige insamlade uppgifterna med sådana ifrån andra länder, så kompletteras bilden af seden att fettisdagen åka långt lin med än flera ålderdomliga drag.

Vända vi oss då först till Finland, så är det där en allmän sàgen, att man på fettisdagen skall åka kälke, ty då lyckas lin- och hampodlingen följande sommar, men man bör åka mycket för att få långt lin, ty ju längre man åker, ju längre blir också linet. Ännu är det i Finland ganska allmänt att »åka langline», hvarvid man, som det heter »skurrar» eller »skrinnar» med kälke eller skidor nedför backar under rop af t. ex.: »Lång hampa, långt lin!» eller »Lycka till lång hampa, långt lin!»³ På Åland lyder ropet:

»Långt lin och hvitt lin åt våran mor,
nopper och stoppor åt grannas mor!»⁴

¹ Meddeladt af kyrkoherden dr E. Modin, Multrå.

² P. A. Lindholm, Hos lappbönder. Stockholm 1844. S. 82.

³ J. O. Rancken, Några åkerbruksplägseder i Finland. Nikolaistad 1879. S. 20.
C. Ganander, Mythologia Fennica. Åbo 1789. S. 47.

⁴ Meddeladt af magister V. Solstrand enl. anf. ant. af G. Nikander.

I Närpes åkte ungdomen fordom kälke på åbranterna för långt lin, hvarvid den som rutschade ned ropade:

»Långt lin åt våran mor,
stäkot (kort) åt granninas!»

eller

»Långt lin i min åker,
noppor och toppor i granninas!»¹

»Hurrah, hurrah långt lin,
stoppon och skävon åt grannarna!»²

Bästa linet får den som åker längst och den som har den bästa kälken. Vid åkningen fäster man ofta bjällror och skällor på kälkarna, och den är »karl» som har de flesta och mest ljudande bjällror.³ I stället för sin vanliga hufvudduk bära kvinnorna ofta något linnekläde såsom en handduk eller dylikt, och inne vid barmen gömma de en knippa lin.³ I Österbotten har det därjämte varit vanligt, att under åkningen taga smör i munnen.⁵ Uti skären är skidlöpning fettisdagens förnämsta nöje, och de täflande ha då ofta att skida ned öfver de svåraste, enkom därför uppförda, stup och ofta blott på en enda skida.⁴

Liksom hos oss i Häfverö sn har det äfven i Finland varit vanligt att springa långt lin, så brukade man i Korsnäs anordna kapplöpning i snön, hvarvid man sprang barfota. Den, som kunde springa längst, skulle få det längsta linet på sin åker.⁶

De vuxna och äldre åka släde. Själfvaste kyrksläden drages då fram och prydes med täcken och brokiga ryor, och är något af gårdens föl så till ålders, att det bör inköras, så skall det då ske. Slädarna ila åstad under bjällerklang och under det att de åkande halft sjungande utropa:

¹ J. Tegengren i Hembygden, Helsingfors 1910. Nr 19—20. S. 316.

² Hembygden. Helsingfors 1910. Nr 23, 24 s. 380.

³ L. Sundell i Hembygden, Helsingfors 1912. H. 3, 4. S. 52.

⁴ Nyland ss. ofvan. S. 53.

⁵ Meddeladt af magister V. Solstrand enl. anf. ant. af G. Nikander.

⁶ J. Tegengren, anf. arb. S. 316.

»Åka, åka langlin,
lin långt som töumona,
knuppana som böunona
stjältpin o stjävan
i grannas mors nävan.»

Åka, åka långt lin,
lin långt som tömmar,
knoppar som bönor
stjälkar och skävor
i grannas mors nävar.

Ibland låta de båda sista raderna sålunda:

»Snärjon o bindon
bakom grannas lindon
Stuppon o stjävan åt grannarna.»

Snärja och binda¹
bakom grannas linda
Tottor och skävor åt grannarna.

En annan visa är:

»Huska, huska langlin fagert
stjävstuppona uåt ader,
lini som tyømona,
o knuppan som byønona,
o frøiji som mönuna.»

Åka, åka långt lin fagert,
skävtottarna åt andra,
lin som tömmar,
och knoppar som bönor,
och frö som myror.

Ogräset, som önskas bakom grannas linda, söker mången förekomma genom att tidigt på morgonen sopa golfvet och bära soporna in på grannens område samt akta sig för att under dagens lopp företaga något arbete, som skulle förorsaka att sopor samlas.²

Bland svenskarna i Estland håller åkning för långt lin numera på att försvinna, ehuruval ungdomar allt fortfarande gå ut och åka långt lin; för en femtio år sedan var det däremot mycket allmänt.³ På Runö åter känner man ej alls till någon dylik åkning af det enkla skälet, att intet lin där odlas, då jorden ej lämpar sig därför.⁴ På de andra öarna vid kusten såsom Worms och Nuckö har det varit vanligt, att de äldre kvinnorna fettisdagen åka kälke utför backarna eller ock sittande glida nedför desamma, och skulle detta, sades det, åstadkomma att man fick långt lin det året.⁵

¹ Beteckna sannolikt något ogräs såsom måra: *Galium infestum* och *Galium polygonum* eller *spergula*.

² Nyland. Samlingar utgifna af nyländska afdelningen IV. Helsingfors 1889. S. 51.

³ Meddeladt af pastor H. Pöhl, Reval.

⁴ Meddeladt af fru Alma Zetterquist, Runö.

⁵ C. Russwurm, Eibofolke an den Küsten Estlands. Reval 1855. T. 2. S. 102.

Bland själfva esterna var det vanligt att för samma ändamål fettisdagen slå kana på isen; föll man därvid var det tecken till att linet skulle misslyckas. Vanligen var det flickorna som gjorde det, gossarna eller männen ålåg det att denna dag föra hem ved ur skogen såsom ett särskildt betydelsefullt bränsle för det första kornets uppspirande på hösten. Men man måste noga aktge på att intet skadligt träslag kom med. Under det kana slogs, sjöngs följande:

»Linnad leo laskiale »Den Flachs dem Glitscher,
Tudrid toa istujale Das Unkraut dem Stubenhocker,
Takkud tagga toukiale!» Die Hede dem Hinterstosser!»¹

Linnet åt den som slår kana,
ogräset åt stugusittaren,
blånorna åt den som slår ikull!

I lettiska visor talas det ofta om linet, sålunda talas i en visa om huru man redan på julaftonen sörjer för att linet skall bli bra. Det är husbondens ogifta syster som sjunger:

»Also steh' ich, also steh' ich
An dem Weihnachtsheiligabend,
Damit nicht zu Boden sinke
Mir mein stattlich schöner Flachsfald.»²
Så står jag, så står jag
på den heliga julaftonen,
på det mitt ståtligt sköna linfält
ej må sjunka ned till jorden.

I en annan lettisk folkvisa heter det:

»Im Winter fuhr ich mit dem Schlittchen vom Berge,
Damit meine lieben Flachspflanzen hoch wachsen —
Zu Ostern schaukle ich mich,
Damit meine lieben Kühe gedeihen.»³

¹ v. Sengbusch, anf. arb. S. 114.

² Magazin herausgegeben von der Lettisch-Literarischen Gesellschaft. B. 20, 2 Stück. S. 69.

³ L. v. Schroeder, Die Religion des arischen Urvolkes, i Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine. Berlin 1907. S. 210.

På vintern for jag med kälke från berget,
 på det mina kära linplantor måtte växa högt,
 om påsken gungar jag mig,
 på det mina kära kor måtte trifvas.

Hos de letterna närbesläktade, i Ostpreussen bosatta litauerne var det vanligt att fettisdagen åka omkring och ömsesidigt besöka hvarann, tjänstefolket fick äfven fara ut, och detta kallades »linus testi, eiti linus testi».¹ Underläts detta, skulle linet bli kort. Fettisdagen firades hos dem som en riktig ungdomens fest, hvarvid det äts mycket och sjöngs, men festens höjdpunkt var likväl åkandet på »Rundschlitten» (slängkälke) och så gungandet inne på logen.² Ju vildare det gick till vid fettisdagens åkning ju bättre, isynnerhet om någon därvid föll omkull.³ — Hos masurerna tros, att man måste dansa fastlagstisdagen för att linet skall lyckas, äfvenså skall man åka slåde, om man vill få bra lin. Ett masuriskt ordspråk säger »ju längre man far, ju längre växer linet.»³ Att »åka långt lin» synes annars icke vara känt i Tyskland annat än hos den därstädes boende slaviska befolkningen. Omnämnas må likväl här den på sina ställen i Schwaben torsdagen före fastlagssöndagen (der lumpige Donnerstag) förekommande slädåkningen som är dagens förnämsta nöje. Den dagen arbetar man icke utan roar sig med slädåkning, utklädning och dans. I spetsen för slädpartiet fara prästen, skolläraren och domaren.⁴

I Tyskland har likvisst förekommit, och förekommer så än, en mängd olika slags ceremonier för linodlingens befrämjande. Så firades i Ostpreussen, åtminstone ännu på 1880-talet, en särskild fest på fettisdagen, kallad »das Bügeln», då det dansades, och hvarvid kvinnorna vid midnatt blefvo »gebügelt», för att årets lin skulle frodas. Detta tillgick så, att ett stort tunnband kastades öfver den första danserskan bland de parvis uppställda dansande, hvilken då inom tunnbandet utförde en liflig solodans, hvarvid hon lifligt arbe-

¹ A. Bezzenberger, anf. arb. S. 79. (=töja lin, gå att töja lin, d. v. s. draga ut, göra långt lin.)

² F. Tetzner, anf. arb. S. 79.

³ M. Toeppen, anf. arb. S. 68.

⁴ A. Birlinger, Volkstümliches aus Schwaben. Freiburg im Breisgau 1861. B. 5. S. 22.

tade i luften med armarna under rop af: »Lin väx!» Tunnbandet skulle vara omviradt med bländhvita handdukar och prydt med grönt, blommor, fladdrande brokiga band och pappersremсор; till dess utsmyckning hörde ytterligare en pingla eller klocka och en knippa lin. Sedan tunnbandet efter hvarjehanda upptåg kastats ej blott öfver flickorna utan äfven de äldre kvinnorna och männen, kastades det till slut öfver ett litet barn, som därpå hölls i luften under rop af: »Så högt skall linet växa detta år!»¹ En äfven inom Preussen på landet förekommande sed är den, att gossarna fastlagsmåndagen tåga genom byn och gå in i hvarje hus, där de dansa med husmodern, dottern och tjänstflickan. Efter slutad dans gör en af gossarna en gest med handen och ropar: »Så långt skall linet bli!»²

Att genom ifrigt dansande eller höga hopp söka befrämja linskörden har varit ett vida spridt bruk. I Holstein, Mecklenburg, Sachsen och Westfalen skulle sålunda kvinnorna för detta ändamål dansa ute på åkern, hvilket i allmänhet skulle ske på fettisdagen. I Baden förekom samma dag den så kallade »hampdansen», då säningsmännen skulle dansa och därvid hoppa så högt de kunde. Under dylikt dansande går allting ut på att linet skall bli så långt som möjligt.³ Så sökte i Böhmen kvinnorna ut den längsta kavaljeren, ty den som fått en lång kavaljer skulle också få långt lin, troddes det.⁴

I Braunschweig och Hildesheim i Tyskland var det en sed bland de unga flickorna att annandag påsk och Kristi himmelfärdsdag gå upp i kyrktornet och ringa med alla klockor för att få linet att växa, och i Schlesien brukade kvinnorna upphäfva höga rop för att väcka linet ur dess drömmeri.⁵ På den heliga Magdalenas dag säger man i Schlesien:

»I grüss di Flochs,
Dass d'recht wochsch,

Jag hälsar dig lin,
att du måtte växa riktigt högt,

¹ Elisabeth Lemke, Volkstümliches in Ostpreussen. Berlin 1884. D. 1. S. 9.

² Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Jahrg. 14. Berlin 1904. S. 424.

³ Frazer, anf. arb. S. 138.

⁴ A. John, Sitte, Brauch und Volksglaube im deutschen Westböhmen. Prag 1905. S. 41.

⁵ E. H. Meyer, anf. arb. S. 287 o. 226.

So lang wie 'n Weide, så långt som vide,
 So fein wie e Seide, så lent som silke,
 So heel und so klår, så ljust och så fint
 Wie der Magdalena ihr hår.»¹ som Magdalenas hår.

I Österrike har det äfven varit vanligt att åka långt lin, hvilket kallats »Hårlångfårn» eller »Haarlangfahren» (ordet haar, hår, motsvarar vårt hör). Åkningen ägde rum i Kärnten vid trettondags-tiden, då man for öfver fält och ängar, och ju längre färden sträcktes ut, ju längre skulle linet bli troddes det.²

Såsom af det föregående framgått är det icke endast fastlags-tisdagen som »åka långt lin» eller liknande ceremonier förekommit. På sina håll äga de bland annat äfven rum på kyndelmässodagen, valborgsmässoaftonen och i all synnerhet på midsommaraftonen. Enligt en urgammal och vida spridd sed upptändas vid solnedgången sistnämnda afton — sommarsolståndets tid — stora eldar, omkring hvilka det då dansas, och på sina håll såsom i Tyskland och Österrike brukar ungdomen springa genom elden under ett oupphörligt ropande af bland annat:

»Flachs, flachs,	Lin, lin,
dass der flachs des jaur	må årets lin
sieben ellö lang wachs.» ³	växa sju alnar högt.

Ju högre man kan springa dess bättre, ty lika så högt som språnget göres, lika så högt blir också ens lin, och den som kan hoppa högst är dagens hjälte,⁴ men den som ej springer genom elden, för den lyckas ej heller linet.⁵ Bland esterna på ön Mon har det varit för sed, att hvar och en skulle kasta en riskvist eller något annat brännbart in i elden med orden: »lin blif långt» eller

¹ E. H. Meyer, anf. arb. S. 287 och 226.

² G. Graber, Alte Gebräuche bei der Flachsernte in Kärnten und ihr religions-geschichtlicher Hintergrund, i Zeitschrift für österr. Volkskunde. XVII Jahrg., Wien 1911. S. 148.

³ F. Panzer, Beiträge zur deutschen Mythologie. München 1848. B. 1. S. 216.

⁴ F. Panzer, anf. arb. S. 210.

⁵ A. Wuttke, anf. arb. § 93.

Ogräset i elden,
linet på fälten.¹

I Meiningen sprungo flickorna nakna rundt kring linfältet sjungande:

»Flachs, du sollst nicht eher blühen,
Bis de me giest an meine Knie,
Flachs, du sollst nicht eher reife,
Bis de me kannst an Hals gegreife.»²

Lin du skall icke blomma förr
än du når mig upp till knäna.
Lin du skall icka mogna förr
än du kan slingra dig om halsen på mig.

I Lillryssland slår man midsommarafton ned en påle i jorden, virar om den med halm och tänder så eld på densamma, hvarefter bondkvinnorna kasta björkkvistar in i elden med orden: »Mätte mitt lin bli så högt som denna gren»,³ och i Schwaben brukade man sjunga:

»Sankt Johannis Segen, Lass mir mein Werg Drei Ellen lang werden, Bollen wie Baumnuss».	Sankt Johannis välsignelse, gif att mitt lin må bli tre alnar långt, med fröknoppar som valnötter.
--	---

Såsom vi sett anknyta sig till linodlingen en mängd bruk af mer eller mindre ålderdomlig prägel, af hvilka många taga sin början långt innan fröet lagts i jorden. De flesta af dessa bruk anknyta sig hos oss här i Sverige till fettisdagen, då det på sina håll ännu alltjämt är vanligt att åka långt lin. Frågar man ute på landsbygden, hvarför man så åker, kan det väl hända, att man får till svar, att det sker endast för att ungdomen skall ha roligt, eller att det är ett gammalt bruk eller rabbel, som man ej har reda på, försåvidt man ej upplyses om, att det är en »historisk religiös cere-

¹ I. B. Holzmayer, anf. arb. S. 63.

² E. H. Meyer, anf. arb. S. 226.

³ W. Mannhardt, anf. arb. S. 512.

moni från älsta kristna tid». Men ofta nog lyder svaret som så, att det åkes för att linet skall bli långt. »I år gick det dåligt att åka», sade oss förra vintern en liten gosse i Tibble i Dalarna, »så linet blir inte långt.» Blef linet bra, brukade barnen däremot säga: »Nu fick ni långt lin för vi åkte fettisdagen.» — Där hampa odlas, åker man på liknande sätt för god hampskörd, liksom det äfven ibland gäller rofvorna, hvilken rotfrukt som kulturväxt torde gå tillbaka till långt aflägsen tid. Kännedomen om hampan, hvars hemland troligen är att söka i nordvästra eller mellersta Asien eller möjligen Sydryssland, hafva germanerna sannolikt erhållit i 4:e eller 5:e årh. före Kristus.¹ Att linodlingen så ofta sättes i förbindelse med hamp- och rofodlingen torde i viss mån bero därpå, att den jord, där nämnda växter odlats, särdeles väl lämpar sig för linfrösådd. Samtliga höra de för öfrigt till den sista sådden på våren. På en del håll anses åkningens gagnande inverkan sträcka sig till skörden i sin helhet, ja äfven medföra lycka med kreaturen o. s. v., men i allmänhet är det vanligen linet det gäller. Såsom vi sett är det sålunda en ännu kvarlevande tro, att fettisdagens åkning har inflytande på årets linskörd. Vill man emellertid söka spåra de trosföreställningar, som kunna tänkas ligga till grund för uppkomsten af en dylik sed, måste man gå långt tillbaka i tiden för att kunna finna dess ursprung.

Sedan långt aflägsna tider, alltsedan hon lärt sig att bruka jorden, har människan såväl för sin föda som sin beklädnad i hög grad varit beroende af de skördar jorden alstrar. Men för erhållande af goda skördar är hennes eget arbete ej enbart tillfyllest, utan är hon därvidlag beroende af väderleken, af regn och solsken i behöflig tid och mängd; och våra på ett lågt kulturstadium stående förfäder, hvilka ju icke voro i besittning af de många hjälpmedel som nutidens människor äga, voro i än högre grad än vi beroende häraf. Men den primitiva människan har i dylika fall i sin magi haft många hjälpmedel att ta sin tillflykt till, och genom en mängd magiska medel har hon sökt att inverka på naturkrafterna för att fram-

¹ J. Hoops, Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum. Strassburg 1905. S. 472.

kalla de resultat hon önskade få, för att stämma de naturen behärskande makterna gynnsamma och afvända skadliga inflytanden. En hos primitiva folk allmänt rådande tro är därvidlag den, att lika framkallar lika, och genom ett symboliskt eller låtsadt skeende, genom att efterbilda föremål eller företeelser i naturen menar man sig kunna uppnå samma påföljd, som om den motsvarande handlingen verkligen blifvit utförd. Vill man få solsken och värme, söker man att åstadkomma detta genom bland annat upptändande af eldar. De hos oss än i dag brukliga valborgsmässoeldarna torde sålunda ursprungligen hafva tändts i syfte att framkalla solsken och värme i naturen. Ända intill senaste tid hafva dessa våreldar tillskrifvits stor betydelse, så kunde man i Danmark för ej så långt tillbaka som förklaring på att det kommit brand i säden få höra, att orsaken därtill varit underlåtet att tända våreldar.¹ Genom dylika magiska handlingar har man trott sig kunna påverka de i naturen inboende makterna och utöfva ett magiskt inflytande på vegetationen, trott sig kunna hjälpa till med att väcka den i fröna slumrande lifskraften och komma skörden att spira upp och frodas. Under tidernas lopp hafva sålunda en mängd vegetationsceremonier uppstått, och särskildt vid vissa tidpunkter på året, då man begynte att tänka på och bereda sig för den kommande skörden, har en hel del sådana riter växt upp. Så var bland annat tågandet eller processionerna kring fälten ett medel, genom hvilket man förväntade sig särskild välsignelsebringande inverkan på skörden. Bland de vendiska invånarna i Mecklenburg var det till exempel på 1600-talet vanligt att hvarje år i maj under musik tåga rundt kring sädesfälten. Man sprang än hit och än dit och dansade under hög sång och menade sig därigenom skydda den spirande skörden för skada genom regn och oväder. Och i vissa trakter af Schwaben har det sedan uråldriga tider varit brukligt att fastlagssöndagen företaga fackeltåg, så kallade »Saateleuchten, Samenzünden» (fröupptändande eller fröuppväckande). Facklorna tändas under stort jubel, och är den stoltast som har den största och längsta facklan. Det låg särskild kraft i

¹ Troels Lund, Dagligt lif i Norden i det 16:e aarh. Aarlige Fester. Köpenhamn 1885. S. 356.

facklornas sken, och så långt som skenet spred sig, så långt skulle också skörden lyckas. De genom luften svingade facklorna eller blossen framställa enligt Mannhardt blixten som i välsignelsebringande form meddelar lifsgnistan åt växtvärlden, under det att den i sin fördärfbringande form under oväder tillintetgör sådden. På en del håll rullar man under skjutande, skrik och ideligt ringande med skällor, brinnande ris- eller halmknippor öfver skördefälten, och kallas detta »Kornaufwecken» (kornuppväckande). »Vi göra så att gräset växer», heter det.¹ Behängandet och ringandet med koskällor är en urgammal sed och vanlig bland annat vid en hel del vegetationsriter och fastlagsbruk.

I det gamla Mexiko var det vanligt, att en fest årligen firades till majsgudinnans ära, hvarvid den förnämsta delen af ceremonien utgjordes af dans. Under denna buro kvinnorna sitt långa hår utslaget, och de ruskade och skakade på det, för att majsens vippor skall växa i samma öfverflöd.² Och för att inverka på årets linskörd har det i Tyskland vid linsådden varit vanligt, att husmodern steg upp på ett bord och dansade och därefter hoppade baklänges ned; så högt hon hoppade, så högt skulle linet ock bli.³ Genom en mängd dylika imitativa handlingar har man trott sig kunna framkalla önskad resultat. Sålunda skulle i Tyskland vid sådd af rofvor säningsmannen bära en stor hvit hatt,⁴ och vid sådd af kål brukade de estniska kvinnorna baka stora pannkakor för att kålhufvudena skulle få stora breda blad, hvarjämte de buro bländande hvita hufvor, i tro, att detta skulle komma kålen att få fina hvita hufvuden. Vid kålens omplantering placerades en i en hvit linnelapp inlindad rund sten i landet, hvilket skulle medföra att kålhufvudena blefvo hvita och fasta.⁵ På samma sätt skulle i Skåne fastlagstisdagen, eller som det där hette hvita tisdag, allt husfolket hafva pannkakstraktering, på det att mjölet af årets gröda måtte

¹ W. Mannhardt, anf. arb. S. 535, 536 och 540.

² Frazer, anf. arb. S. 136.

³ J. Grimm, Deutsche Mythologie. Göttingen 1854. B. 2. S. 1189.

⁴ E. H. Meyer, anf. arb. S. 228.

⁵ Frazer, anf. arb. S. 137.

bli hvitt,¹ och en uppländsk bondkvinna har berättat, att hennes far alltid tog på sig en ren skjorta, när han skulle så hvete. Nyårsny spelar i folktron en stor roll; höll man i något långt, när man såg nyårsny, skulle årets linskörd bli god. En gång vid nyårsny tog sålunda en gammal gumma en stol, släpade den tvärs öfver golfvet och såg ut på månen, i tro att detta skulle hafva god inverkan på årets linskörd.² Och julafton har det varit en gammal sedvänja att täfla med grannarna om att få den tjockaste röken ur skorstenen, den, som fick den mesta röken, skulle, trodde man, också få den längsta säden och det längsta linet, och därför tog man enkom hem granris från skogen att elda med.³ På Åland, där samma sed förekommit fettisdagen, lades därjämte sopor på elden.⁴

Främmande personers inträde i ett rum, där man håller på med ett arbete, har ofta ett betydelsefullt inflytande. Den främmande person, som först inkommer på det nya året, då lin spinnes, kallas för »sponnkol», och är han lång till växten, blir också linet långt, är han kort, blir linet kort det året.⁵ Liknande trosföreställningar anknyta sig till väfnadsarbetena; kommer man in där de varpa, skall man sparka högt i vädret och säga: »Så högt skäl skall I få», ty eljest ger den väfven ej skäl.⁶ Och innan arbetet börjar, skall den som varpar springa ut, och då hon vändt sig om i förstugan strax gå in igen och upplyfta först den ena och sen den andra foten, och så åter den foten hon begynte med samt tre gånger säga: »Så högt skäl», hvilket hvar och en som inkommer också bör säga, ty i annat fall tros väfven ej gå väl.⁷

Från Gottland kunna vi vidare anföra en med bakning förbunden magisk handling, som iakttoogs år 1894. Det var en dag det

¹ Eva Wigström, Allmogeseder i Rönnebergs hd, i Svenska Landsmål. VIII: 2. S. 16.

² Meddeladt af folkhögskoleeleven G. G. Lindgren, Kölsta, Sköldinge.

³ Anteckning i Nord. Museets arkiv.

⁴ Meddeladt af magister V. Solstrand, enl. anf. ant. af G. Nikander.

⁵ Samfundet för Nordiska Museets främjande 1886. Meddelanden utg. af A. Hazelius. Stockholm 1888. S. 26.

⁶ Uppteckning i Nordiska Museets arkiv ur J. J. Törners samling af vidskepelser. Mskpt i Linköpings stiftbibliotek. S. 218 n:r 740. (1755.)

⁷ J. Gaslander, Beskrifning om Svenska Allmogens sinnelag, seder vid de årliga Högtider o. s. v. Utg. af F. Westerdahl. Stockholm 1774. S. 51.

bakades i en gård, och samtidigt med att brödet sattes in i ugnen, började en 60—70 års gumma att hoppa omkring på golfvet, flaxa med kjolarna och blåsa upp sina kinder. På en af pigornas häpna förfrågan, hvarför mor Anna så gjorde, svarade denna: »Jo, det gör jag, för att det skall bli vackert bröd.»¹

I alla dessa handlingar finna vi samma magiskt imitativa karaktär som i de i det föregående behandlade bruken beträffande linodlingen. Vid sådd af linfrö skulle ju t. ex. hustrun lyfta upp sin kjol, och lika högt som hon lyfte den, lika högt skulle linet bli, och hon skulle vidare upprepa orden »tjockt och långt», för att linet skulle få dessa egenskaper. Underbara verkningar har man i synnerhet trott sig kunna åstadkomma genom utförandet af en mängd energiska rörelser såsom dans, hoppande och åkande m. m., hvarvid man täflat om att kunna uppnå det bästa resultatet. Vid den fettisdagen ännu förekommande seden att åka långt lin har allt gått ut på att söka åstadkomma det längsta och kraftigaste möjliga. Ju längre linplantorna växa, ju större blir ock skörden, alltså hafva vid ofvannämnda handlingar allt koncentrerats på att söka få linet så långt och kraftigt som möjligt, ty lika högt som man hoppade vid dansen och lika långt som man åkte, lika långt blef också linet. Därför skulle backarna vara långa och därtill branta, så att man kom riktigt långt i väg, kalkarna bundos ihop i en lång rad, och vid springandet kring uthusen bildades långdans. Tog man därtill ett hvitt plagg på sig, trodde man, att det skulle inverka på linets hvithet. Och genom ett kraftigt hojtande och skrikande och genom skällornas pinglande skulle den slumrande växtlighetskraften väckas till lif, och de växtligheten hindrande onda makternas inflytande afvärjas. Farliga makter voro bland annat till finnandes i ogräsen, som komma stor skada åstad. Hvad särskildt linet beträffar, så fordrar det en synnerligen god jordmån och ett ytterst omsorgsfullt och mödosamt arbete, ty ogräs trifves alldeles särskildt väl bland detsamma, hvarför det är af stor vikt att så mycket som möjligt hålla jordmånen fri från ogräs, hvilket förutom att det menligt inverkar på linets

¹ Meddeladt af amanuensen N. Lithberg, Stockholm.

växt därjämte äfven förorsakar stort besvär med rensningen. Vi hafva förut framhållit eldens lifsbringande, renande och skyddande förmåga; antagligt är att de fordom vid åkningen förekommande blossen också haft en liknande betydelse. Efter verkställd linfrösådd brukade man ju äfven slå flinteld öfver åkern. Åkningen beledsagades därjämte äfvenledes af vissa besvärjande formler, hvilka ofta slutade med den mindre välvilliga önskan om att »lort (= ogräs) och skävor» måtte komma till grannens. Ett särskildt besvärligt ogräs är »hörkara» (Vgtld) som liknar linet.

Ju grundligare och mer halsbrytande åkningen kunde göras, ju högre, uthålligare och kraftigare man skrek, ju flera skällor och ju större bloss man hade, dess bättre ansåg man sig också ha uppfyllt sin plikt, dess större förhoppningar hade man om en god skörd. Och tyckte man sig så hafva åstadkommit ett godt arbete, sådde man också mycket lin i hopp därom. Men det gällde att vara den första i åkningen, ty den som kom längst drog det längsta linet åt sin gård, det var därför en allmän täflan om hvilken som skulle kunna draga det längsta linet till sin gård, kunna tillförsäkra sig den största växtlighetskraften och hindra dess öfverförande till grannarna, och därför ropade man också ihärdigt: »Långt lin på våra åkrar men inte till grannens!»

»Åka stora rofvor och långt lin», hvilken sed numera ofta betraktas blott som en glad vinterlek, hvars egentliga innebörd under tidernas lopp blifvit afglömd, torde således en gång i tiden hafva varit en verklig kulthandling, en akt af homöopatisk vegetationsmagi, som ursprungligen utförts för att genom inverkan på de i naturen inneboende makterna magiskt befrämja årets linskörd. Den fastlagstisdagen ännu förekommande seden att åka långt lin utgör alltså ett minne af en primitiv fruktbarhetsrit, som i långt aflägsna tider utförts i syfte att framkalla en god linskörd, för att linet skulle bli långt, starkt och hvitt eller som det heter i visan:

»långt som tömmar,
segt som sinjor,
och hvitt som snö.»

Sedan uppsatsen lämnats till sättning, hafva nedanstående uppgifter tillkommit och införas här såsom ett tillägg,

Vare sig ärlan sitter på marken eller flyger högt första gången man ser henne på året, så bör man ej försumma att med handen gripa en sak som är lång, ty då får man verkligen långt lin. Samma föreställningssätt är också utbreddt i Norge. När dufvan kan gömma sig i eklöfvet, och allöfvet är så stort som ett musöra, då bör linet sås. Vill man ha mycket frö, sår man i ny, vill man ha långt lin, sår man i nedan. Linåkerns läge bör bestämmas af en kvinna, men såningen bör aldrig företagas, då man väntar regn eller då himmelen är mulen. Fröet är lagom tjockt sådt, om man med tummen fuktad och tryckt mot marken kan upptaga nio frön. Linfrö som förvarats i en mjölig påse får ej användas, ty då får linet skorf, ej heller får gården sopas före såningen, om man vill ha vackert lin. Vill man ha tåga i linet, bör man vid såningen undvika Kristi himmelfärdsveckan, men för att verkligen få linet godt behöfver bonden och hans hustru blott dansa nakna omkring linåkern. Linlyckan förlorar man emellertid, om svinen böka i fältet. »Svin i lin, de' ä' barä hin», heter det. Linet vill ej heller växa, om man efter linbräkning uppbränner skäktfallet.¹

När linet sås, skola karlarne få kokta ägg och icke potatis, och kvinnorna förpläga karlarne på bästa sätt, då de skola få sin säd sådd.²

I den till Helsingland gränsande kapellförsamlingen Bingsjö i Rättviks socken omtala gamla personer, att det förr i tiden varit vanligt, att gamla och unga fettisdagen roade sig med släd- och skidåkning.

¹ Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria. Strängnäs 1883 och Uppsala 1889. B. I. H. IV. S. 103, 104 och 105. B. II. H. VII. S. 92.

² Hembygden 1910 nr 22. Helsingfors 1910. S. 352.

Smärre meddelanden.

Ett förslag till inre restaurering af Söderköpings stads- kyrka.

Ett karaktäristiskt program från 1802 af Pehr Hörberg.

Följande från Pehr Hörberg härrörande skrifvelse, hvilken af undertecknad anträffades i Söderköpings stadskyrkas arkiv, torde för belysande af hans verksamhet och förhållande till tidens smakriktningar vara af ett allmännare intresse. Den tillkom år 1802, då Hörberg målade en altartafla åt kyrkan och samtidigt fick i uppdrag att ange riktlinjer och närmare förslag till kyrkans restaurering.

»Det är stridande mot vår tids mera höfsade smak at ej rena våra kyrkor ifrån skräp af gamla illa gjorda Sköldemärken, Epitaphier och annat ifrån Påwiska tiden gjömda otjenliga kyrkoprydnader, ty sådant otjenligt skräp vittnar blott om forntidens okunnighet, högmod och blinda egenkärlek. Det tillåtna rum i kyrkorne för sådant är stridande emot Konung Gustaf den 3:djes författning om kyrkor och andra allmänna byggnader, som förbjuda, at ingen utom konungens och ÖfverIntendentämbetets tillstånd får uti kyrkor up-sätta sina skjöldemärken eller andra minnesmärken, som äro blott högmodets och egenkärlekens werk. Häraf finner hwar och en som är owäldig och mohn om kyrkan, som är blott helgad till Guds ära och hans rena dyrkan, icke bör tjena till ett magazinsrum för sådant skräp, som misspyder och gifwer anledning till förargelse.

Derföre bör äfwen Söderköpings stadskyrka först renas ifrån de gamla illa gjorda skjöldemärken, minneswårdar och alla de gamla målningar på tafloer och murar som i kyrkan finnas. Man bör för ordnings skull på detta göra ett Inventarium, på allt hwad som uti kyrkan har ägt plats, samt beskrifwa dessa saker redigt och förwara

denna beskrifning med Kyrkan till tjenst för eftervärlden; samt låta införa uti allmänna Tidningarna, på det om någon skulle finnas, som wille taga dessa gamla wapen och Epitaphier uti bättre förwar, må få kundskap herom.

Sedan för det andra hwitmenas hela kyrkan. Predikstolen strykes hwit med oljefärg, men lemnas några förgyllda lister i behåll som de nu äro.

3:e allt det af träden på kyrkogården, som skygger för fönstren i Choret och på södra sidan af kyrkan bör undanrödjas. Stadens kyrka bör icke för åskådarne wara bortskymd af skog hwarken utan till eller innan till, emedan dess Byggnad bör wara ibland Stadens bästa prydnader.

4:e Om kyrkans Fönster blefwo utwidgade på bredden och något i höjden så skulle kyrkan derigenom winna en stor förbättring.

5:te De gamle bänkarna uti Choret böra borttagas och golfwet jemnas.

6:te Ljuskronorna böra updragas i hwalfwet och endast wara nedsläppte den tid på året de brukas.

7:de Om orgelwäcket en gång blifwer nybyggt så må orgelläk-taren gå fram intill bortersta pelarne.

8:de Endast den gamla altartaflan¹ kan förtjena en plats borte uti kyrkan.

Slutligen den 9:de punkten: som är at stolar och bänkar in-rättas efter denna medföljande ritning.²

Under min warelse härstädes
Söderköping den 10 Sept. 1802

Pehr Hörberg.»

Detta radikala restaureringsprogram, som antogs och genomfördes, innehåller punkt för punkt empirens smakfordringar, men därjämte framlyser kombineradt därmed något af den gamle bonde-målarens religiöst-demokratiska vrede öfver att templen förvandlats

¹ Ett präktigt nordtyskt altarskåp med sniderier och målningar från 1500-talets början.

² Denna är förkommen.

i viss mån från Guds hus till de förnämjas och rikas grafkapell. Man kan förstå denna synpunkt, men måste beklaga dess genomförande.

Östgötakyrkornas historia är ännu icke skrifven, men med känedom om i huru många af dem Hörberg fått måla altartaflor kan man som ganska säkert antaga, att han spelat en ej ringa roll som smakråd åt socknarna. Han levererade ju till och med ritningar till sina förslag. Hans historiska betydelse blir gifvetvis större härigenom, äfven om eftervärlden icke kan skänka sitt gillande åt denna gren af hans verksamhet.

Sigurd Erixon.

En bondgård i Småland 1714.

Postforslingen har i vårt land åtminstone från 1636 och — med ett mycket kortvarigt afbrott år 1718 — till inpå senare hälften af 1800-talet ålegat åboarne på vissa till postföringen indelade kronohemman, och tillsynen öfver det sätt, hvarpå dessas postbönder framförde posten och vårdade hemmanet, var sedan slutet af 1600-talet uppdragen åt postinspektorerne, d. v. s. de postmästare som innehade postkontoren i länsstäderna. Postinspektorerne gjorde årliga resor till sina underlydande postbönder dels för att utbetala till bönderna den kontanta ersättning de kunde hafva att få för postföring, dels ock för att tillse, hur gården vårdades, om posthästarne voro i godt skick o. s. v.

Vid en dylik inspektionsresa har dåvarande postinspektoren i Kalmar Olof Reppler haft anledning göra anmärkningar emot postbonden i »Kåhlserum» (= Kolsrum i Högsby socken i Kalmar län) och meddelar i en skrifvelse af den 10 mars 1715 till postverkets chef, »huruledes postbonden där sammastädes Greges Pehrsson hemmanet alldeles förderfvat, och nästan till att säga, i grund ruinerat, och stundel. mera sker; hvarigenom hemmanet så kommer af sig, att man fruktar före, en annan åbo det intet vill, utan frihetsår emottaga».

Till bestyrkande af sina påståenden bifogar Reppler ett syneinstrument, upprättadt den 22 juni 1714, hvilket torde kunna vara af intresse för denna tidskrifts läsare, medan det lämnar en fullständig förteckning öfver gårdens särskilda byggnader och angifver måtten på dem samt därjämte innehåller ett och annat meddelande, som torde hafva sitt värde ur byggnadshistorisk synpunkt för den landsändan. Långbord, säten och sängar voro t. ex. där och då icke »mobiles» utan oskiljaktigt förenade med »stufvan».

Af denna anledning meddelas här nedan en afskrift af nämnda syneinstrument, hvars original finnes i riksarkivet, i öfverpostdirektörens arkiv bland postkamrerarens memorial, där det ligger som bilaga till Claes Skraggenschiölds memorial af den 18 mars 1715.

T. H.

Anno 1714 d. 22 Junij woro under technade ifölje af högwällborne H:r grefwen och landshöfdings ordres af den 21 Majj innewarande åhr sampt uppå Befallningsmans der uppå gifne ordres, till länsman Oluf Larsson att hålla laga hussesyn på halfwa Påst hemmanet Källsrum hwilket Påstbonden Grells Pärsson åboor, närwarande å Påsthemmanes wägnar Påst In Spectoren wällbd:e H:r Oluf Reppler, samt ländsmanen Oluf Larsson, nämmbdemännen Pär Elofs i Hultnäs och Måns Ehrsson i Fårssery, och befantz fehlaktigheet efter det nogeste besichtigandhe som fölljer Nämbl.

	Smt.	
	Dr	öre
<i>Mangården:</i>		
En Sätthes Stufwa söder på gården, 11 all:r lång och 11 ahl:r bredh, till Wäggar behållen, Tacket förrutit, bör med näfwer och tårff reppareras för	2	—
Till det inutj stufwan bör lagas och up höjes för	1	—
uti gafwelln och sijdowäggarne är 3:ne fönster luckor, till 6 fönsters rum, men Ett fönster och 5 st. Ruthor i dhe öfrige ähro sönder slagne, hwilkett kan af nyo dtt skaffas för	—	21

	Smt.	
	Dr	öre
långbor och säthe, 2:ne wägghasta Sängar, samt Spissell och backungn alt behållet, Stufwudöören på järn uthan låås. Farstugo till det förrutit bör nytt inläggas för	1	—
En giäste stufwa öster på gården 9 ¹ / ₂ ahln:r lång, 11 alnar bredh, till Wäggar behållen, men östra sidesyllen förruten, bör en af nydom under sätties och Efter nämbedemenens värdie för	2	—
Tacket med dråp befundet, bör med några pund näfw:r öfw:r alt spessas kan sig låta giöra för	1	16
utj fönstren är 2:ne Ruthor sönder bör lagas för	—	2
Inutj Stufwan bor och Säthe samt Spissell tillicka med Tille, och En Säng, alt behållet.		
Ett Wijster huus, närr på gården, är fuller något gammalt, och till någre stäckar uthâm på Wäggen taget skada af Wäthan, hwilket huus, af Synnemännen icke der före kan ogillas uthan bör samma stäckar af skrädas och med bräder fordres, tillicka med knutterne Tiäras och med bräder fodras kan sig alt låta giöra för	2	—
Eliest befinnes detta huus jnutj med tilde och öfverrum, samt dörr på järn och Stäcke låås behållet.		
En Sädes och miöhl bodh, öster på gårdn till Wäg och tilde behållen, men tacket för dråp bör lagas, med nogån pund näfwer och hång för	1	16
En bodh änu på gården sâm till klâdes bodh hafwer Warit bruckat, och än där till bruckas kan, allenast Tacket och tilldet blifwer af nyo up repparerat, hwilket kan giöras för	2	16
Ett litet huus i samma byggnadt, brede wijd dhenna före nämbede klâdesbodd sâm till Redskaphuus bepröfwes till alla dhellar tienliget wara, allenast Tacket blifwer med 6 \mathfrak{g} näfw:r samt hång ell:r târf betäckt, tillicka med på Wästra gafwellen husset up höijes och En mullstäck under lägges, kan altsamans giöras för	2	—

	Smt.	
	Dr	öre
Ett himbligt hus finnes alt behållet.		
Mangården dells med huus och dells medh gierdes gåll inbygdh, men fehlas Port och Porteskuhlet lagas för . . .	1	16
Ett huus finnes utj mangården, sãm är öfw:låp hus och till Wäggar behållet, men sãm här wijd gården ej finnes något mälte eller tårke huus, hwilket bepröfwas nödigt wara, ty finnes detta där till Tienliget, allenast det måste ifrån mangården flätas, och med tårkelage sampt ungn och tack uprättas efter nämbdens uthsago för	4	—
En Badstuga finnes wäll, allenast till Wäggen upsatt, men fehlas Röste ståcker, ungn och tack, sampt dörr bör uplagas, och förfärdigas med	4	—
<i>Ladugården.</i>		
En logeladu 23 ahl:r lång och 9 ahl:r bredh till Wäggen behållen, men sãm befinnes att Södra gafwell Wäggen är emoth Ett gamelt foder huus med sin gafwell allenast med stålpar uppskiftat uthan knutar, ty bör dethsamma gålf ned tagas och med ny gafwl uphyggas, och sammanknutas sãm bepröfwas skie kunna för	5	—
Tacket bör med näfwer och hång reparereras, sampt närre gafwellknutarna med bräder fordras, hwilkit kan alt-sammans skie för	5	—
En foder lada stor, som förr warit till En logelada; men sãm wijd gården icke någon annan foder lada finnes och detta Ett öfw:rlåp huus är, alldenstund logelada fines, Ty pröfwa nämbdemänen detta till foderhuus för gått gilla, allenast till tacket och knutarne, bör användas reparation och lagande för	4	—
Ett fähuus finnes fuller, men kan af Synemän icke för gått pröfwat, uthan skall ett nytt upsättias för	18	—
Ett Stahll finnes och gamalt med 2:ne knutar uppskiftat, bör äfwen och Ett nytt stall upsättias för	10	—

	Smt	
	Dr	öre
Ett fährhuus Wyd gården, behyfwes, måste och efter synemänens ve(r)die upsätties för	4	—
Ett svynhuus finnes behållet.		
Gierdesgårdh kring åcker och äng behållen och färdig — 120 fambnar.		
Oduglig sãm bör af nyo up hägnas för 1 % smt f. 154 f. gör	4	26
dito medellmåtig sãm bör reppareras $\frac{1}{2}$ % smt f. 100 f. giör betes hagen odugelt: 340 fr bör af nyo up hägnas a 1 % smt famnen giör	1	18
	10	20
Summan	88	23
Hvad humblegården anbelangar, så finnes icke mehra än till 62 stänger Wijd mact hållen.		
Skoug och timber hugge och wed brand fins Efter nöötärf-tigheeten.		
Betes marken, eller så kallat, muhle bethe till Boskopen finnes och nu sãm i förige tyder med sin wohlige upp-rödning wyd mact hållen.		
Till åcker och äng, befinnes gården, wara wijd sit fulla bruk och behållen.		
Såg och miöhlqwarnställe till dhenna gården finnes intet. Att dhenna Huusesyn är Således richtigdt och i nogaste observerat, befunnit, verderat, som åfwan Specificerat åhr dhett Attesterar under technade		
<i>Oluf Larsson</i>		
<i>Pär Elofsson i Hultznäas PES</i>		
<i>Måns Ehrsson i Fårssery MES</i>		
Nåmbdemånnen.		

Gammaldags logbelysning.

Inom kulturens historia är det en ofta upprepad företeelse, att hvad som en gång inom tongifvande kretsar varit på modet från dessa spridts ut bland de breda lagren och hos dessa senare left

Fig. 1. Eldstadsmodell, Marbogården, Norra Kedums sn, Västergötland. Nord. M. 108,713.

skaffade man sig för att belysa stugan med tiden talgljus och på sistone också fotogenlampor, men i uthus och utomhus föll det icke någon in att bruka sådana lyxsaker. Detta visade sig t. ex. vid tröskningen på logen, hvilken på grund af de förr brukliga primitiva metoderna tog lång tid och följaktligen kräfde mycket belysningsmaterial. Trots det man vanligen arbetade hela nätterna, höll man i många gårdar likväl på därmed till framemot jul, men då skulle den också vara slut.

kvar långt efter den tiden i utvecklingens centrum blifvit bortglömda. I öfverensstämmelse med denna kulturlag hände det nog ofta till och med på en och samma gård, att man, medan man i boningsrummen införde nyheter och förbättringar, dock för det dagliga arbetet förblef vid det gamla och betjänade sig af, vad som af ålder hade varit i bruk. I ögonen fallande exempel på en sådan konservatism erbjuda de förr brukliga belysningsmetoderna ute på landsbygden. Sålunda

Från olika håll ha till Nordiska Museet kommit föremål, som därvid tjänt som lysämne eller ljushållare, eller meddelanden om huru belysningen varit anordnad vid sådana tillfällen. En axplockning ur dessa ger som vi skola se en nog så intressant öfverblick öfver de i Norden brukliga primitiva belysningsmetoderna.

Särskildt under en tid, då logbelysningen vid tröskningen i regel bestod af pärtor, kådrikaspjälkade trästickor, voro sådana öfverhufvudtaget de vanligaste lysämnena. I Finland, därifrån jag har den direkta utsagan om denna sorts logbelysning,¹ tröskades emellertid rågen icke såsom hos oss på logen, utan i riorna. Stickstake af något slag förekom ej, utan »på den tämligen afsvalnade ugnen placerades något barn med pärtblosset i hand och ett vattenämbare bredvid sig. I detta kärl fingo gnistorna och kolet falla, och dit kastades de ännu brinnande pärtstumparna, då nya pärtor blifvit tända.»

En gång hade bålet på den öppna härden utom sina andra uppgifter äfven haft den att vara stugans enda ljuskälla. Vid en högre utveckling — troligen i samband med knappare tillgång på ved — hade man för de fall, då ej uppvärmning eller matlagning

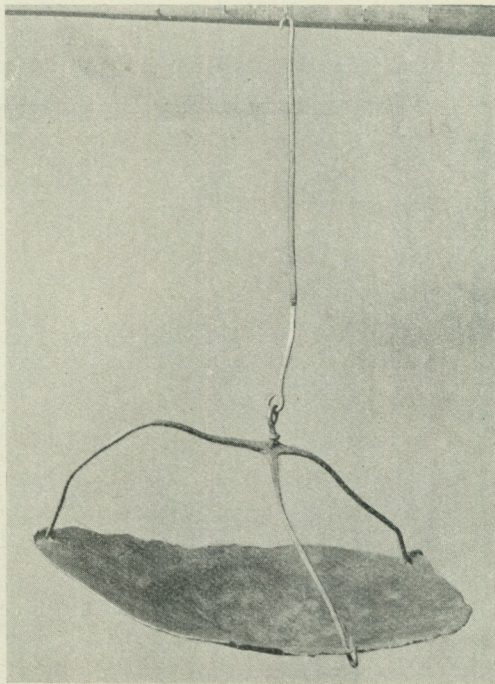

Fig. 2. Hängande härd, Värmland.
Nord. M. 88,300.

¹ G. Grotenfelt, Det primitiva jordbrukets metoder i Finland, Helsingfors 1899 s. 402.

behöfde förekomma, jämsides med den stora härden i eldstaden anordnat en lysspis t. ex. fig. 1, där ett bål i miniatyr kunde få brinna hela natten igenom för att lysa upp stugan. Från Värmland ha vi till museet fått ett exempel på, hurusom man så att säga öfverflyttat ett sådant miniatyrbål till logen. Eftersom bland den kringfarande säden och agnarna eldfaran var större än inomhus, vidtog man sina försiktighetsåtgärder. Fig. 2 visar denna värmländska hängande härd af järn, på hvilken man eldade med torrved. Denna, som är inkommen från Gräsmarks socken i Fryksdals härad, är 56 cm. lång och 40 cm. bred. Den hängde fritt ned från taket i logen.

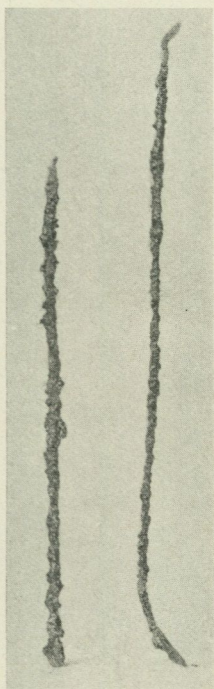

Fig. 3. Kådljus från Östergötland. Nord. M. 112,808.

Utom torrved och pärtstickor som belysningsämnen ha sedan gammalt brukats flere sorters ljus. Vaxljus kan man naturligen ej tänka sig som uthusbelysning, därtill voro de för dyrbara, en omtänksam husmoder använde lika litet därtill talgljus. Talgdankar — vekar af skäktafall doppade i den sämsta talgen — användes däremot nog så ofta. Dessutom förekommo i aflägsnare bygder beckljus och kådljus. Beckljusen bestå af vekar, som dragits i sammansmält beck och talg och sedan rullats mellan händerna. De exemplar, som från Hamra by, Svinhults socken, Ydre härad i Östergötland kommit till Nordiska Museet, inv. 112,807, äro omkring 25 cm. långa. Kådljusen bestå likaledes af vekar af skäktafall, men dessa ha blifvit dragna genom smält kåda, fig. 3. De i Nordiska Museet befintliga ha kommit från samma by i Östergötland som de ofvan omtalade beckljusen. Dessa ha mycket olika längd. Det längsta å bilden är nära 70 cm. långt.

För talgdankarna användes sådana enkla ljusstakar af många skilda former, som man ännu kan påträffa i köken litet hvarstades. Beck- och kådljusen äro emellertid för gängliga för att kunna hålla

sig raka i vanliga stakar eller ljusklämmor. Med de ofvan omnämnda beck- och kådljusen följde till Nordiska Museet den upplysningen, att de stuckits in i en enkel klyka af trä, som på lämplig höjd fästes uti väggen. Eller också kunde de sättas in i loglyktor. Huru en sådan ser ut framgår af t. ex. fig. 4 från Tolja i Skirö socken i Småland, h. 70 cm. Den är gjord af tvenne i vinkel ställda korta brädor. Brädstumpar upptill och nedtill bilda tak och botten. De äro groft tillyxade och utan detaljer.

I museet finnas dylika loglyktor utom från Småland äfven från Halland och södra Östergötland. Det ser sålunda af detta material att döma ut, som om det vore en sydsvensk anordning. De benämnas i de olika landskapen något olika. I Småland »loakista», i Halland »lysho» och i södra Östergötland »ljuskista».

Ehuru det kanske ej fullt tydligt kan skönjas å bilden, finnes i den som fig. 4 afbildade loglyktans botten 2 små runda hål, några centimeter i diameter. De äro olika stora för att passa för ljus af olika tjocklek. Genom dem sköts spetsen af de långa kåd- eller beckljusen upp, medan dess nedre del hängde fritt. Allt efter som ljuset brann ned, fick man lyfta upp ljuset genom hålet. På så sätt kunde också de långa ljusen oberoende af deras längd komma till praktisk användning.

I ett annat landskap, Gottland, användes likartade loglyktor, som här kallas »lyskiste», för primitiva lampor. Som lampa kunde därstädes användas en kalksten, en del af en sönderslagen slipsten eller dylikt. Den urhålkades på ena sidan till behållare för det flytande lysämnet och benämndes »lysestain». I Nordiska Museet finnes en sådan, inv. 50.596, från södra Gottland. Den har 1881 anträffats vid rifning af en gammal byggnad vid Flors, Burs

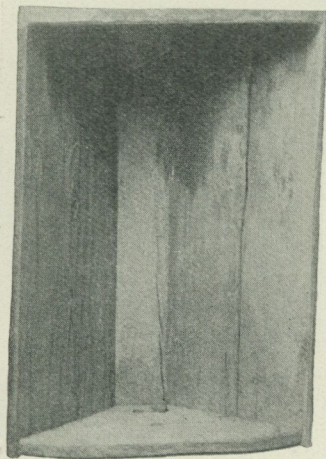

Fig. 4. Loglykta. Småland.
Nord. M. 114,742.

socken.¹ Bilden, fig. 5, visar en annan »lysestain» i sin »lyskiste». Detta senare exemplar, som är rätt lika Nordiska Museets, tillhör Gottlands fornsal i Visby. Loglyktan skiljer sig från den som fig. 4 afbildade och dess likar å fastlandet, därigenom att den gottländska är afdelad med en hylla. På så sätt kunde man efter behag höja eller sänka ljuskällans läge.

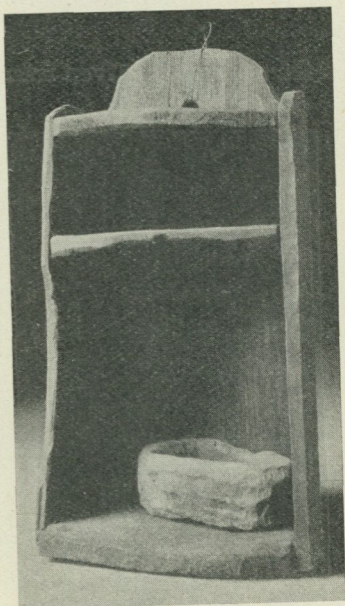

Fig. 5. »Lyskiste» med »lysestain». Visby fornsal, Gottland.

nya former. Den intresserade, som lyckas påträffa några sådana, bör då icke försumma att anteckna dessa och om möjligt söka förskaffa prof på de enkla redskap, som fått tjäna som ljushållare, och de lysämnen, som brukats, såväl till landskapets eget museum som till Nordiska Museet i Stockholm.

—a—i.

¹ Jfr A. Engdahls handskrifna bilagor till de af honom på Gottland inköpta föremålen, Nord. M. 50,596. — P. A. Säve, Åkerns sagor. Visby 1891, s. 42.

Fiscus nationis uplandicæ.

Ett upptäckt minne från forna dagars studentlif.

När i midten af 1600-talet de uppsaliensiska studenterna för inbördes hjälp och gemensamma nöjen började sammansluta sig till nationer, blef det helt naturligt en sådan korporations första intresse att skaffa sig en gemensam kassa, en *fiscus*. Dessa kassar och deras förvaltning äro i själfva verket ett af de ämnen, som mest lägga beslag på intresset hos denna tids studenter, hvarom nationernas historia nogsammt bär vittne.¹ Det är lätt att förstå, att under sådana förhållanden en mycket viktig plats bland en nations inventarier kommer att intagas af dess kassakista, så mycket mer som denna då för tiden var förvaringsplatsen ej blott för nationens tillgångar i reda pengar utan äfven för dess arkivalier och bibliotek.

Af dessa nationernas gamla fisci finnas emellertid nu ej många bevarade. Äfven om man kan förmoda, att en undersökning af nationshusens vindar ej skulle vara utan resultat, står det dock fast, att till för kort tid sedan endast en enda dylik varit känd i Uppsala, nämligen den *Fiscus nationis fennicæ*, som finns förvarad i Universitetets museum.

För ett par år sedan gjorde emellertid docenten Olof Östergren den intressanta upptäckten, att en i hans ägo befintlig kista bar märken efter en numera till större delen borttagen inskrift i metallbokstäfver af följande lydelse:

FISC. NAT. UPLAN^{CÆ}.

Som detta ej kan tolkas annat än som FISCUS NATIONIS UPLANDICÆ är det tydligt, att vi här ha att göra med den kassakista, hvilken tillhört den Natio Uplandica, som sedermera — jämte Natio Fjerdhundreds och Natio Roslagica — uppgått i den nuvarande Upplands Nation.

Denna kista, se fig. 1, som till sin typ är något yngre än den ofvan omtalade Finländska Nationens fiscus, är af en anseelig storlek

¹ Se särskildt Eug. Lewenhaupt, Anteckningar om Uplands Nation före 1830 Upsala 1877.

(0,95 × 0,55 × 0,50 m. längd, bredd, höjd) af furu, helt klädd med läder och rikt smyckad med vackra och pompösa beslag. De senare, som till sin stil kunna karakteriseras som senbarock, tyda på att kistan kan dateras till något af 1700-talets första decennier.

Fig. 1. Fiscus nationis uplandicæ.

Med hänsyn till det stora nations- och kulturhistoriska värdet hos denna kista är det att hoppas, att Upplands Nation skall bli i stånd att återförvärfva detta sitt forna inventarium, på hvilket den genom nuvarande ägarens tillmötesgående fått uppmärksamheten riktad.

Gunnar Ekholm.

Utdrag ur äldre litteratur.

Nyårsseder vid medlet af 1700-talet.

Ur Götheborgska Magasinet 1759, nr 2, d. 8 jan.

— — — Kaste wi ögonen på närwarande seder och bruk; så finne wi qwarlefwor Hedniska widskepelsor. Mången slösar i dag med

goda ord, och önskar sin näste godt, utan at tänkat. Somlige gripa sig an med Nyårgåfwor, hwilken synd likwäl i sednare tider kommet nog ur moden. Någre fiska efter tillkommande Kyrko-Tabeller, och wilja wid första månesken läsa i Psalmboken, hwem som skal dö eller giftas det året. Halm strös på golfwen; och ju frikostigare fötren fodras, ju rikare blir årswäxten. Gemene mans Nyårsönskan lyder merendels så: *Glädeligt, godt, nytt år! helsa och sundhet, fred och rolighet, och det lilla Barnet Jesus til Nyårgåfwa.* Verserne, hwarmed Nyet lyckönskas, gå nära til afguder: *Wälkommen Nykong, wälkommen Herre, med korn och kärne, med fläsk och med böste, och med godt korn om hösten.* Men wi lemne sladderwisor, för at höra, huru tilgår i Stockholm. Wore deras Majestäter i staden, så skrefwe jag, hwad som följer, i form af Tidningar ifrån Stockholm. Klåckan 4 i dag moros, skulle det då heta, omringades Kongelige Hofwet af Guardet och Artilleriet. Twå timar derefter lossades Mousqueteriet nya året til heder, hwarpå Hof-staten framträdde, och complimenterade på det underdånig-artigaste sätt i werlden. Dessas Efterträdare blefwo Öfwerstarne och samtelige Officerarne, tils ändteligen klåckan 7 Herrar Riksens Råd upkommo, at aflägga deras underdåniga Lyckönsknningar. Sedan kommo Kongelige Collegierne i sin ordning, med deras Ledamöter, alle så upstälte, at de efterste til Rangen blefwo de främste til inträdet. Efter denna prägtiga fram- och återresa, kommo de Förnämare af Borgerskapet, hwarmed Föremiddags-Ceremonien slutades. I eftermiddag resa Ambassadeur-erne och utrikes Ministrarne säkert up, äfwen de Förnämste af Könet. Alla Audiencerum i Stockholm stodo öppna i moros från klåckan 5 til 7. Fordom war ej owanligt, at helsa Nyåret med almänt brak i gryningen, hwilket misbruk blifwet genom Kongelige Förbud hämmat. Til slut märker författaren, at den 1 Januarii fallet in wid solståndet i Ovidii tid, då solen och det borgerliga året gjort en och samma resa.

Granruskor i åkern.

Kongl. Swenska Wetenskaps Academiens Handlingar 1741.

Vol. 2. Stockholm 1743, s. 275—276.

Medel at drifwa bårt Sådesmatken från Råg-brodden. Åtskillige wittre Män ock förfarne Hushållare på Landet, hafwa tid efter annan, i Kongl. Wetenskaps Academiem ingifwit deras giorde försök, at drifwa bårt Rotmatken från Rågbrodden. Medlet dertil är lätt ock utan Kostnad; Men dess wärkan skal wara så wiss, at när Matken warit i ämne, eller ock då han wisat sig wara å färde, skal han genom et så ringa medel genast förswunnit ock återwänt at göra Rågbrodden något mehn. — — —

Botemedlet skal wara följande: Några unga grantelningar eller buskar, huggas af wid Roten, ock wändas sedan up ned, så at toppen sticket ned i åkerjorden 18 å 20 steg från hwar andra, på de fläckar som Matken wistas.

Någre wela ei bruka yxan, utan allena med handen bryta af dessa granbuskar wid Roten, de pläga ock med fingren taga bårt öfwersta toppen på granbusken, ock sedan riwa alla Qwistarna utur led, undantagne de nedersta wid stor ändan, som lemnas qwar, lika som en Krans.

Andra hafwa åter ryckt up dessa Granbuskar med roten ock sedan brutit af den öfwersta toppen, samt nedsatt lill ändan i åkerjorden, där Matken wistats, eller där man welat hafwa Rågbrodden i fred för denna ohyran; Men altid skal det hafwa tagit lag ock Matken aldeles förswunnit, så snart granbuskarne på sätt som sagt är blifwit i Åkern nedsatte.

Källkult i Kinnarumma sn, Marks hd, Västergötland.

*Götheborgska Magasinet. Andra årg. 1760, nr 8, d. 23 febr.
s. 119—120.*

Beskrifning öfwer Mariä Källor. Nils Dahl, Författare til Beskrifningen öfwer Borås, talar med några ord om den uti gamla sagor bekanta Mariä Källa, som ligger en half mil söder om Borås. Saken har sin riktighet; men fornheten förtjenar närmare tillsyn.

Kämpewisorna tillägga denna källa, om icke omögeliga, doch otroliga Mästerstycken; såsom til exempel, at en i stycken sönderhuggen Människjo-kropp åter blifwet helad, sedan man twättat hwar stump i Källan. Nu för tiden har hon den gamla och wanliga Wattkraften öfrig, nämligen at släcka törsten: Men hwad talar jag om en, då jag bör ihågkomma 2 Mariä källor? De kallas både i Kämpe-wisorne, och af folket på orten, Majebo-källor: belägna uti Marks härad, Seglora Herdadöme, Kinnarumma socken, och westra Wiks ägor. Ännu finnas här gamla wedermälen efter ansenlige Murar, ehuru de öfwerskyggas af en stor Furuskog. I den ena Källan, som är inom muren, brister ofta Watten, för det hårda hälleberget, och däraf hängande swagare ådror. Den andra ligger neder om muren, är både djup och wid, och håller alltid Watten. I sagorna talas ock om Majebo-Kyrka: til densamma skänktes fordom en Klåcka, för hwilken Hellelied, en Konga-Dotter, blifwet såld. Om jag säger, at samma Kyrka och Klåcka stådt härstädes, skadas förmodeligen ingen därmed. At rika offer fallet wid denna Källa, wisa de 3 därtill bygda offerborden. Läkare-lönen har nog aftaget i sednare tider; ty sedan Bonde-käringen twådt i smyg sit sjukbarn i denna Källa, brukar hon en ej widskepelig hushållning, at ofra den alrauslaste slarfwa, som barnet ägt. Om Källorna dölja något helsosamt, och Mineral-watten, skal jag ej för denna gången afgöra.

Fångst af vildbin.

Se F. Cooper, Bijägaren, kap. 1.

I ett par svenska landskapslagar förekommer i stadgarna om äganderätt till vildbin ett uttryck *mæþ blande ok bikare*, hvärs betydelse varit och fortfarande är omstridt. I Östgötalagen, Bygdabalkær XXXV, heter det: *Nu gangær (man) utan felax gærþ, sætar stok ok staþa, far mæþ blande ok bikare, farr ok flöghir, þæt ær siax öra sak.* Hwad ordet *bland* beträffar, torde man vara viss om, att det betecknar honung uppblandad med något annat ämne. Professor E. Lidén förklarar det, med stöd af ett uttalande hos Olaus Magnus (XXII, 10), såsom honung tillsatt med doftande örter. (Arkiv för

nordisk filologi, XXVII s. 269.) Ordet *bikar* har än öfversatts med *bägare*, än åter med *bikärl*. (Så Lidén i anf. tidskrift s. 259 ff.)¹ Mot tolkningen *bägare* har anförts, att en sådan icke kunnat hafva någon användning vid bijakt. Att en *bägare* eller ett *bägarliknande kärl* i förbindelse med honung såsom lockmedel emellertid *kan* hafva brukats, vid bifångst, finner man sakligt intygadt på ett rätt oväntadt litterärt håll.

I sin till tiden omkring 1812 förlagda, år 1840 utkomna äfventyrsroman *Bijägaren* (*The beehunter*), kap. 1, skildrar den kände författaren F. Cooper en nordamerikansk, till sin härkomst fransk skogsströfvares förfaringssätt vid uppletande af vilda bisamhällen. Sannolikt är skildringen grundad på personlig åskådning eller åtminstone uppgifter i första hand och torde därför ha ett visst kulturhistoriskt värde för att belysa tillvägagångssättet vid vildbins uppsökande i forna tider äfven i andra land. Enligt Cooper infångade *bijägaren* ett *bi* under en upp- och nervänd glas*bägare* och ställde denna sedan öfver en liten bit med honung påfylld vaxkaka. Sedan det fångna *biet* fått tillgodogöra sig denna honung så mycket det förmådde, lyfte *bijägaren* på glas*bägaren*, och *biet* flög då med sitt honungsförråd i rak riktning mot det träd, i hvars stam dess samhälle bodde, sålunda visande *bijägaren* direkta vägen till detta. Ännu närmare kunde dock *bi-trädets* plats bestämmas, genom att från två lagom skilda platser under iakttagande af här angifna mått och steg släppa tvänne *bin*. Dessas flygbanor bildade nämligen då — förutsatt att de voro från samma bisamhälle — en vinkel, i hvars spets det sökta trädet befann sig.

Något kulturellt hinder för att vid landskapslagarnas affattande *bägare* af glas kunnat användas för här omtalade ändamål finnes näppeligen, men man kan naturligtvis också tänka på *bägare* af horn eller annat ämne. Det anförda må i hvarje fall tjäna såsom ett exempel på att man för kulturhistoriska spørsmål kan anträffa vittnesbörd på mycket oväntade håll äfven inom modärnare litteratur.

¹ I *Fataburen* 1907 s. 22 f. finnes införd en uppsats om *Bistockar*, där samma tolkning antagits (sid. 24). Den där föreslagna tydningen af ordet *skruv* är, i förbigående sagdt, oriktig. Detta ord måste, såsom prof. Lidén påvisar, beteckna ett koniskt föremål.

F. Westerdahls anvisning för folklifsforskning.

*Tidningar Utgifne Af et Sällskap i Åbo 1771, N:o 9, d. 15
Maji 1771, s. 69—70.*¹

Kungörelse. Bibliothecarien wid Kongl. Academien härstädes Herr Mag. L. O. Lefren, har anmodat Sällskapet, at i dessa Tidningar gifwa tillkänna, det Hofmästaren för Kongl. Pagerne i Stockholm Herr Frans Westerdahl, (så wäl känd i det allmänna för sit wackra arbete om Hälsans bewarande.) är sinnad at utgifwa en omständelig Beskrifning om Swenska och Finska Allmogens Seder och Kläde-
drägt m. m. Hwartil han önskar at med tilräckeliga underrättelser ifrån särskilda orter i Riket blifwa understödd. Som han redan äger ansefliga samlingar ifrån alla kanter i Swerige; men ifrån Finland ej ännu hunnit erhålla så rikt förråd på ämnen som ändamålet fodrar, så har han anmodat Herr Bibliothecarien, at söka förmå så många lärde och wittre män här i Landet, som dertil äga tilfalle, at härutinnan honom biträda. Hwarom altså Herr Biblio(the)ca-
rien härmedelst hos dem anhåller. De ämnen uti hwilka under-
rättelser och uplysning förnämligast åstundas, äro 1:o Allmogens sinnelag 2:o dess seder wid de årlige Högtider, Jul, Påsk och Pingst, jämte andra Högtideliga tilfällen, wid Kyndelsmässan, första Maji, Midsommarsdagen m. m. samt alla förekommande wigtigare göromål uti allmänna lefwernet. 3:o Dess seder wid Frieri, Förlofningar, Bröllop, Barndop och Begrafningar. 4:o Dess widskepelse wid alla ofwannämde och flere tilfällen, spådomar, teknatyding, dagwäljande, och grundorsakerne dertil, så wida någre föregifwas eller kunna er-
hållas. 5:o Allmogens klädedrägt til alla sina delar, färg, form och öfriga beskaffenhet, både hos man- och quinkön, hwilken ock tillika af-
ritas om möjligt är, emedan alt detta skal blifwa stuckit i koppar och illuminerat med färgor. 6:o Folkets lefnadssätt i mat och dryck hwad slags föda de måst nyttja, landets läge och luftens beskaffen-
het, de siukdomar för hwilka de mäst äro utsatte, och huruwida de härröra af lefnads och spisnings sättet, eller ortens och luftens be-
skaffenhet m. m. Som det skulle wara oss et nöje, at se et så be-

¹ Jfr Fataburen 1910 s. 176—177.

römligt upsåt fullbordadt, så kunne wi ej annat än förena vår önskan med Herr Bibliothecariens, at wåre wittre och kunnige Landsmän täckas det samma efter möjligheten understödja.

Litteratur.

T. Norlind, *Svenska allmogens lif i folksed, folktro och folkdiktning*. Stockholm 1912. 8 + 696 s. 8:o.

Man kan indela vetenskapliga författare i två ytterlighetsgrupper: den ena sådana som oupphörligt samla och granska och sent eller aldrig bli färdiga med något arbete i ängslig och fåfång sträfvan efter ofelbarhet; den andra sådana som själsäkert eller oförväget gripa sig an, ehuru med ett ganska lösligt grepp i hvad frågan gäller och med ett tämligen godtyckligt hopkommet material. Mellan dessa anträffar man sedan de andra författarne närmare eller fjärmare den ena eller andra polen.

Hvad författaren till här ofvan angifna arbete beträffar står han, trots den oförnekliga flit han nedlagt på materialsamlandet, uppenbarligen vida närmare den senare än den förra af nämnda ytterligheter. Emellertid bör det rättvisligen framhållas, att han under arbetets gång småningom ändrar ståndpunkt, vare sig nu detta beror på att han från början varit mer hemmastadd i de ämnen, som senare behandlas, eller på att han under arbetets gång lärt ställa större kraf på sig själf. I sitt förord bekänner författaren, att det varit honom omöjligt »att behärska alla detaljer i det utomordentligt rika stoffet». Tyvärr är det icke endast i detaljer som han brister: i själfva verket äro de kapitel, där han gjort sig till herre öfver ämnet ganska snart räknade. De tillhöra bokens senare parti, och det sista kapitlet — det om folkdiktning — är nog på det hela taget det bästa. Förråde icke boken i sin helhet en så varm kärlek till ämnet, skulle man vid första bekantskapen lätt kunna misstänka, att författaren gått till sitt arbete med den åsikten, att han därmed beträdde ett dilettantismens förlofvade land, där föga eller

intet ställde något kritikens tvång på en obunden verksamhet. Visserligen hafva nog, såsom författaren ock själf framhåller, detaljfel varit »oundvikliga», men dock ej i den utsträckning som han synes hafva förutsatt. Han framställer ock en maning till sina läsare att meddela rättelser. Att i denna anmälan med motiverade beriktiganden uppräknas alla de fel som vid ett genomseende af den digra boken anträffas, blefve emellertid ett allt för tidskräfvande arbete, och denna anmälan skulle i så fall icke blifva kort.

Den sid. 100 förekommande uppgiften, att hvete började odlas i Sverige först mot slutet af medeltiden är i all sin korthet ägnad att kasta ett blixtljus öfver författarens hela uppfattning af vår äldsta odlingshistoria.¹ Som bekant odlades det, jämte korn, i vårt land under stenåldern, ett förhållande som bevisar förekomsten af fasta boningsplatser redan då, äfven om arkeologiska undersökningar icke påvisat att så varit fallet. Vill man i författarens kapitelindelning i början af boken — skogen, jakt och djurfång, fisket, boskapsskötsel och åkerbruket — se en återspeglning af olika kulturstadier, som våra förfäder successivt genomgått, vore detta ett stort kulturhistoriskt misstag. Något nomadstadium har i vårt land på det hela taget icke förekommit, och det tidigaste åkerbruket skedde näppeligen på skogens bekostnad, ty äfven ett obebodt land har andra marker än skogsmark.

Ett af arbetets svagaste kapitel är det om jakten, där författaren tydligen saknat all slags förkunskap och på ett ytterst kritiklöst sätt använt sina källor. Både Keylands uppsats i Fataburen och Olaus Magnus kräfvat försiktighet och omtanke hos den som använder dem. Några sibetkattor (afrikansk-asiatiska djur) funnos helt visst icke i vårt land ens på Olaus Magnus tid (s. 41). Hade författaren gjort sig tid till litet noggrannare undersökning, skulle han ock hafva funnit om »zebellus» (tydligen är det detta ord, som författaren öfversatt med sibetkatt) följande uppgift: »in extremis Moscovitarum sylvis zebellus nascitur». Det är lätt att se att härmed afses sobel. — Något löjeväckande torde nog ock hvarje jägare finna uppgiften (s. 34), att fallgrop användts för, bland andra djur,

¹ P. v. Möller är för mer än trettio år sedan bättre underrättad.

hermelin och igelkott, under det att räf utelämnats. Exemplens antal kan ökas.

Kapitlet om fiske lider i rätt mycket af samma naivitet. Hvad säger en något erfarnare fiskare om uppgifter sådana som dessa: »Lax och *t. o. m. gädda* har kunnat fångas i snara» (s. 53); »I Siljan brukas ibland degklumpar som agn för storvuxen id» (s. 54); »I mjärd fångas abborre eller ål» (s. 56)? I förbigående må nämnas, att vidjemjården förekommer långt söder om Norrland.

De följande kapitlen om boskapsskötseln och om åkerbruket höja sig rätt mycket öfver de föregående. Dock torde de författare, som anlåtats, icke heller här hafva synnerlig anledning att vara belåtna med det sätt, hvarpå detta skett. I förbigående må frågas, hvarför ärterna ej utförligare nämnas bland våra kulturväxter. Ett bland de bättre kapitlen i boken är det om byalaget. Däremot är det följande om bondgårdarna i hög grad otillfredsställande, och författaren har här gått till sitt arbete utan de enklaste förutsättningar af kunskap om vår byggnadsforskning, se t. ex. s. 151. Men man får icke vänta så mycket af en författare som för en så välbekant och dessutom obestämdt formulerad sakuppgift som den, att »under medeltiden användes timret i allmänhet rundt; i senare tid blef det gärna flathugget på sidorna» finner sig nödgad att anföra en utländsk kulturhistoriker såsom auktoritet (s. 162). Författaren anger eljest, tyvärr, mycket sparsamt sina källor, ett beklagligt fel i en bok som denna, där forskaren omöjligt kan låta sig nöja med mindre han får kontrollera citatens riktighet.

Äfven det följande kapitlet om »möbler och husgeråd» är svagt, och där förekommande funderingar om åtskilliga mobiliers uppkomst äro stundom ovederhäftiga.

Lyckligtvis arta sig de följande kapitlen bättre och mer öfverom ock ej genomtänkta, äfven om fackmännen också där hafva nog så mycket att anmärka mot det som faller inom hvars och ens specialgebit. Ett underhålligt kapitel är i flera hänseenden det om folkdräkterna, och författarens förklaringar äro i några fall fullkomligt oriktiga. Ett exempel på författarens lättvindiga sätt att nyttja sina källor visar, i förbigående sagdt, uppgiften om muffen

(s. 294). En blick på plansch 5 i Magalottis skildring, hvilken ju författaren användt, skulle ha visat honom, att muffen redan 1674 bars af borgarklassens fruar, och med en ganska lindrig kännedom i vår dräkthistoria skulle författaren ha vetat, att muffar, efter franskt exempel, användes af herrar i vårt land redan tidigt på 1700-talet.

Men det var min afsikt att här icke ingå på detaljanmärkningar, äfven om dessa, hvar och en, i vanliga fall skulle vara nog så betydande. Såsom ett förhärskande drag framlyser bristen på någon förtroligare kännedom om Sveriges nordligare landskap — och gränsen mot det nordligare Sverige måste då dock dragas mycket långt söderut. En följd af kompilation utan tillräcklig assimilation af materialet är den vidlyftighet, som vidlåder framställningen. Författarens stil är dock, trots denna bredd, i allmänhet lättläst och ledig. Utan att skolmästra torde man emellertid våga påpeka, att icke sällan rätt egendomliga uttryck samt äfven danismer eller scanismer förekomma. Underliga förefalla t. ex. uttrycken »vid mård», »vid björn» (s. 33, 35) i betydelse vid mård-, björnfångst, och kanske ännu sällsammare »mot laxöringen», »mot lekande gäddor» o. s. v. (s. 53, 54), när det är fråga om användning af ett eller annat fångstredskap. Att mangelbräderna haft »sin glanspunkt ungefär mellan 1650—1850» (s. 240) är, i förbigående sagdt, nog en ovanligt rundligt tilltagen punkt. Danska hagekors (s. 138, 139) heter på svenska hakkors, och höstdräkt (s. 264) betyder på svenskt riksmål något helt annat än slotter- eller skördedräkt. Mången skulle nog ock i den betydelse författaren flitigt använder ordet helst hafva sett uttrycket luxuriöst utbytt mot luxuöst. Till följd af bokens uppenbarligen forceerade tillkomst har naturligtvis äfven korrekturläsningen vårdslösats.

En anmälan af en bok som den ifrågavarande måste antingen affattas kort och summarisk eller ock mycket utförlig och ingående i detalj. Jag har af åtskilliga skäl föredragit det förre, och jag misstänker, att äfven författaren själf vid det här laget torde vara ense med mig om lämpligheten i detta förfarande.

Påtagligen har han, såsom ock förordet antyder, gjort sitt arbete i ungdomlig och käck tro, att han därmed skulle utfylla ett länge kännbart tomrum inom vår litteratur. Såsom recensent har

jag tyvärr sett mig försatt i den mindre angenäma skyldigheten att visa, att detta tomrum ännu icke är på ett tillfredsställande sätt utfyllt. Ty anmeldaren af ett litterärt arbete är skyldig allmänheten sanning ej minst, när det gäller en bok som denna. Ett otillförlitligt arbete med det här ifrågavarandes anspråk och later kan nämligen i oberäkneligt lång tid utöfva ett skadligt inflytande inom sitt område. Docenten Norlind har djärft, kanske oförväget, tagit ett steg, som ingen förut vågat, och han bör hafva varit medveten om risken. Vetenskapliga arbeten måste ej sällan mogna efter, när de icke fått mogna förut. Man kan, när man kommit till insikt om den goda viljan i docenten N—s bok icke annat än uppriktigt och lifligt önska, att hans samlarmöda må en gång bära frukt i ett mer fullödigt arbete än det som här anmälts. Det har händt äfven mycket betydande forskare, att deras viktigaste arbeten först i andra eller tredje upplagan nått sin rätta fullkomning. Må vi hoppas, att äfven boken om »svenska allmogens lif» i en ny upplaga skall framstå i en fullkomligare gestalt — mer grundad på en omfattande kännedom om Sveriges folk, mer samvetsgrannt genomtänkt och genomarbetad, tillförlitligare i sakuppgifter, kritiskare sofrad samt — last but not least — ansenligt mera hufvudsaklig och koncis än denna första upplaga. Och »endast helhetssyn kan här, som i allt annat leda till målet.»

N. E. H.

Carl von Linné, *Iter lapponicum*. Andra upplagan, ombesörjd af Th. M. Fries, Uppsala 1913. (Skrifter af Carl von Linné, utgifna af K. Svenska Vetenskapsakademien V.)

Kort före sin bortgång hade den svenska botaniska forskningens nestor professor Th. M. Fries i Uppsala fullbordat utgifvandet af Linnés ungdomsresa till Lappland. En gång förut — för mer än 20 år sedan, äfven då under den Svenska Vetenskapsakademien egid — har samma resa befordrats till trycket, såsom ingående i den af doktor E. Ährling redigerade serien Carl von Linnés ungdomsskrifter. Af denna edition af den lappska resan var emellertid en ny upplaga att önska, så mycket hellre som den Ährlingska editionen till följd af utgifvarens död icke blef i allo så vårdad som den bort.

Att den gamle botanisten med sådan kärlek ägnat sina dagars afton till publicerandet af denna Linnés skrift, får sin förklaring på hvarje sida, ty studiet af »naturalhistorien» är väl dock hufvudsyftet såväl för antecknaren som utgifvaren.

En vanlig källskrift enbart i botanikens historia är emellertid denna lappska resa lika litet som någon af Linnés senare berömda reseskildringar. Linné har nämligen här liksom i dessa af honom själf till tryckning befordrade resor haft ett öppet öga för allt hvad som mötte honom under hans färd, icke minst människornas utseende och lefnadsvanor. Det är detta som gör, att *Iter lapponicum* är ett af de viktigaste dokumenten i Sveriges äldre kulturhistoria för de landsdelar, genom hvilka färden gick, d. v. s. landet på ömse sidor om Bottniska viken.

Linné är emellertid icke blott en koncis skildrare, han gör allt som oftast en liten förtydligande teckning i kanten för att bättre minnas hvad han sett. Dessa beröra mycket ofta kulturhistoriska företeelser. Dessa äro publicerade utan att »någon förbättring företagits i de stundom nog vårdslöst verkställda originalen». Vikten och betydelsen af de konstlösa teckningar Linné utförde på sina resor är väl bekant för hvarje svensk kulturhistoriker. När man ser den mängd teckningar, som finnes i denna lappska resa och jämför antalet med hvad som tryckts i Linnés senare resebeskrifningar, kan man ej undgå att fråga sig själf: har Linné icke varit en lika flitig tecknare äfven under dessa resor, och om så varit förhållandet, hvart ha alla de ej tryckta skisserna från dessa senare resor tagit vägen? Om dessa funnes någonstädes bevarade, hvilken materialskatt skulle icke publicerandet af dem lämna åt den svenska odlingshistorien!

Reseskildringen åtföljes af åtskilliga intressanta bilagor, bland dessa ett utkast »om Lappland och lapparna» och ett par kartor från år 1660 af Olof Simon Nauclér öfver Lule och Torne älfvars nedre lopp, hvilka kartor ej tidigare, enligt utgifvarens utsago, varit kända. De ha påträffats bland Linnés papper.

Den typografiska utstyrseln är omsorgsfull och tilltalande.

William Anderson, *Svenskt stadslif under 1700-talet*. Tidsbilder från Karlskrona. Stockholm 1912.

Ofvannämnda arbete fullständigar på ett utmärkt sätt den knapphändig litteratur, som finnes att tillgå vid studiet af svenskt stadslif under äldre tid. Författaren har förutom en egen handskriftsamling utnyttjat Lindska och Rålambska samlingarna i Kungl. Biblioteket, Blekinge Museums handskriftsamling, hämtat uppgifter ur hvarjehanda kyrkoböcker i Karlskrona och Lunds landsarkiv, Karlskrona Weckoblad m. fl. skrifter.

På ett målande sätt skildras, blekingens styfva sinne, och författaren framhåller huru mycket af danska sedvänjor och bruk, som trots hundraårigt svenskvalde och kultur dröjt kvar. Snapphane- och skogsgångarlynnnet är förhärskande, knifven är den trogne följeslagaren vid gästabuden och hvarje ny förordning från Kungl. Maj:t och kronan betraktas som en kränkning af urgammal frihet och sedvänja. Ännu offerar man i Edestads heliga källa, och i de norra skogssocknarna ser man nästan en fiende i hvar och en som från Småland drager in öfver den gamla riksgränsen.

Skildringen af Karlskrona stad är säkerligen i många afseenden typisk för 1700-talets svenska städer i allmänhet och visar genom sina gatuscener med ogeneradt rotande svin, höns, kalkoner och nötkreatur, huru de sanitära förhållandena måst vara.

Man får äfven en inblick i de små anspråkslösa hemmens utseende och inredning samt en föreställning om tidens penningvärde. Sålunda erhåller år 1731 rådmannen tillåtelse att med sitt ämbete förena stadssekreterarebefattningen, enär det var omöjligt lefva på 200 daler smt om året. På 400 daler ansåg han sig däremot kunna lefva fullt herrskapslikt.

G. C—m.

Samfundet för Nordiska Museets främjande.

I hufvudstaden bosatt stiftande ledamots årsafgift är *sju* kronor. Utom hufvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsafgift af *fem* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsafgiften på en gång erlägger minst ett hundra kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla afgifter.

Ledamot, såväl stiftande som ständig, erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga afdelningar för sig personligen eller för en medlem af sin familj, hvilkens namn i sådant fall torde uppgifvas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halfva boklåspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom äger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna af sin familj (man, hustru, syskon eller barn) erhålla årskort gällande till museets samtliga afdelningar för ett pris af *tre* kronor för hvarje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 5 kr. för vuxna, 3 kr. för barn och till Skansen 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hafva besvär med årsafgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter midten af januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock fr. o. m. den 15 dec. till midten af jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Bref och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. Telefon 4. Riks Telefon 3 98.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften om tillsammans minst 256 sidor årligen och åtföljes dessutom af en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån af tillgång för 2 kr. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I hufvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halfva boklädspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Pärmar, afsedda för Fataburens olika årgångar, af blått linne samt till ett pris af 1 kr. för årg., finnas efter rekvisition att tillgå hos K. hofbokbindaren GUSTAF HEDBERG, Regeringsgatan 28 A, Stockholm C.

NYTT:

BILDER AF UTSTÄLLDA FÖREMÅL I NORDISKA MUSEET. Pris 1 [kr. 50 öre.] Direkt från Nordiska Museet eller genom bokhandeln.

MÖBLER I AFDELNINGEN FÖR DE HÖGRE STÅNDEN. 100 plancher, däraf 16 i färg. Med text af G. Upmark. H. 1 och 2. Pris 7 kr. per häfte. P. A. Norstedt & Söners förlag. Genom bokhandeln.